

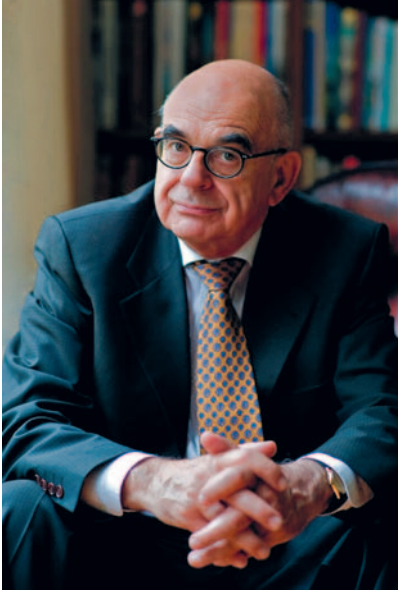

ARGUS

Waar is het kistje van de Slager van Celebes? 10

Oorlogs-trauma
Met professor Bastiaans liep het niet goed af. 14

Op stap met Bas Heijne
‘De auteur komt te spreken over de banaan, de Notre Dame, Baudet en de olifant in de kamer.’ 8

Modernisme
Herman Bieling wekte dodelijk saai Rotterdam. 18

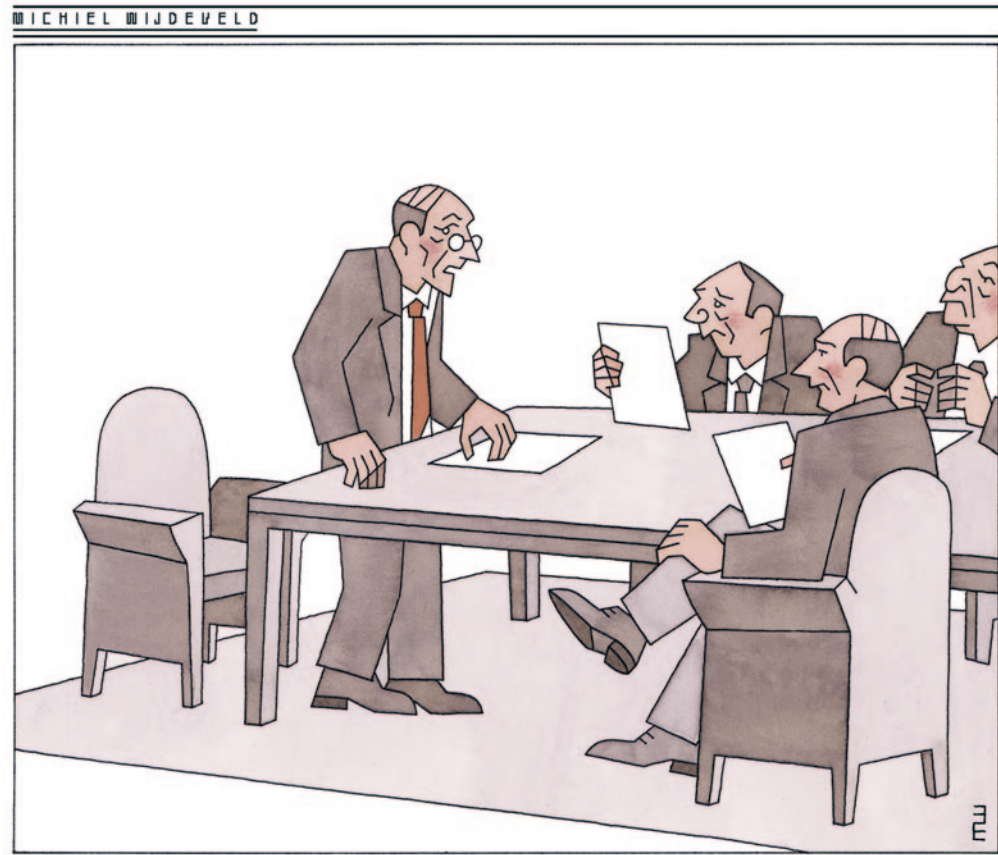

Beethoven
Ongegeneerd te koop lopen met emoties. 3
Componist was dol op broodsoep. 24

Jan Pronk
‘De Chinezen doen nog een keer wat het Westen eerder heeft gedaan.’ 6

Tegendraads
Hans de Boer vindt privé iets heel anders dan als functionaris. 17

IM Ulay
‘Ik ben bereid me aan mijn ideologie te verslijten.’ 16

“WIJ GAAN DIT MET HUMOR OPLOSSEN.”

- Verkiezingen Israëliërs stemden op Arabische partij. 2
- Crisis Flexwerkers de pineut. 4
- Excuses Activisten nog lang niet tevreden. 4
- Meesterwerk Een marmeren hand op een marmeren dij. 5
- Tandenstoker Virusremmer in Cambodja. 5
- Schiphol Waarom is de luchthaven twee keer zo groot als Heathrow? 11
- Max Czollek Radicale diversiteit, desintegratie! 21
- Danseres Ema Unieke heldin. 22
- Middenstandsrijm De talenten uit Duckstad. 23

Verpreutsing

Verpreutsing alom. Niet alleen in musea, waar druk gediscussieerd wordt of er nog nieuwe naakten mogen worden gekocht en hoe om te springen met alle aanwezige naakten, maar ook op scholen, zoals het ISW Hoogeland in Naaldwijk. Daar startten de zestienjarige Imen en haar even oude klasgenoot Ahad een onlinepetitie met het verzoek voor meer lichaamsbedekkende gymkleding. De petitie werd meer dan vijfduizendmaal ondertekend, door leerlingen uit Naaldwijk, Kerkrade, Arnhem, Rotterdam, Antwerpen, Eindhoven en Vlissingen. Het omstreden gymtenu bestaat uit een korte broek en een shirt met korte mouwen. Gevraagd werd om een lange broek en een shirt met lange mouwen.

Wat zouden Imen en Ahad blij zijn met de gymkleding die ik zestig jaar geleden droeg op het rooms-katholieke Sint Ursulalyceum in Roermond. Een broekrok tot op de knie met daaronder een ballonbroekje met elastiek in de pijpen, geen enkele inkijk mogelijk. Bij balsporten, zoals volleybal, moest dit duo gedragen worden, bij oefeningen was de ballonbroek voldoende. We waren daar met meisjes onder elkaar, want in die tijd was er in het roomse zuiden nog apart meisjes- en jongensonderwijs. Het gevaar dat we blootstonden aan onkuise blikken was dus niet erg groot. Wij haatten deze kledingstukken

CISCA

intens en maakten er veel misbaar over, ze zouden ons belemmeren in onze prestaties – wat voor mij niet gold, want mijn sportieve kwaliteiten waren sowieso erg bescheiden, mét of zonder broekrok.

Waar het juist de goede kant opgaat met het afschaffen van preutse toestanden, is de marine. Daar is onlangs besloten dat vrouwen, per direct, op onderzeeboten mogen werken. Na jaren gesteggel viel opeens het besluit: vrouwen zijn welkom. Tot dan toe kon het nooit, want vrouwen moesten aparte sanitaire- en slaapruijten hebben, wat op die krappe boten onmogelijk was. Dus helaas, dames, kies maar een andere carrière. Maar nu kan het dus wél; vrouwen slapen er, net als de mannen, in minimale bedjes naast de torpedo's en douchecellen. Het enige wat is veranderd: het douchegordijn is vervangen door een deur. En alle pin-ups van naakte vrouwen zijn van de wanden gehaald.

Zou deze revolutionaire verandering iets te maken hebben met het feit, dat het ministerie van Defensie op het moment geleid wordt door twee vrouwen, Ank Bijleveld en Barbara Visser?

Overigens, het gymtenu op de school in Naaldwijk blijft zoals het is: korte broek en shirt met korte mouwen.

Mooi zo.

CISCA DRESSELHUYIS

'Bibi' Netanyahu

Benni Gantz

Avigdor Lieberman

Heeft Netanyahu te vroeg gejuicht?

door SALOMON BOUMAN

Benjamin Netanyahu heeft zich doodgeërgd: ten minste twintigduizend Israëlische joden hebben bij de algemene verkiezingen op de Verenigde Arabische Lijst gestemd. Israël's premier kan niet begrijpen dat zij een 'terroristische partij' verkiezen boven een zionistische partij.

Ook heeft hij niet voorzien dat het 'vredesplan van de eeuw' van Amerika's president Donald Trump tot de historisch hoge opkomst – 65 procent – van de Israëlische Arabieren heeft geleid. Ze waren wakker geschud en verontrust over het in dit plan impliciete idee 300.000 Israëlische Arabieren (in gebied dat grenst aan de westelijke oever van de Jordaan) over te hevelen naar de geplande Palestijnse ministaat. Israëlische Arabieren zijn solidair met de Palestijnen, maar willen niet in een Palestijnse staat leven.

Verontwaardiging en woede hebben de Verenigde Arabische Lijst de wind in de zeilen gegeven. Met een winst van twee naar vijftien zetels in de Knesset kan die partij de vorming van een rechtse zionistische re-

gering onder Netanyahu blokkeren.

Toen de exitpoll bekend werd, juichte 'Bibi' Netanyahu: "We hebben gewonnen. Likud is de grootste partij." Maar uit de definitieve uitslag bleek dat Likud en de extreem zionistische en religieuze partijen drie zetels te kort komen om een regeringscoalitie te vormen.

Geen 61 van de 120 Knesset-zetels dus. Dat kan het draaipunt in de Israëlische politiek betekenen. Ondanks het teleurstellende resultaat van de partij Blauw en Wit, die niet verder kwam dan 33 zetels, zou haar leider, Benni Gantz, toch premier kunnen worden. Dat zou een einde maken aan het tijdperk-Netanyahu. Maar dan moeten Gantz en leden van zijn partij hun verontschuldiging aanbieden aan de Verenigde Arabische Lijst wegens hun discriminerende en beledigende gedrag.

Politici van Blauw en Wit sloten tijdens de verkiezingsstrijd, uit vrees voor een reactie van joodse kiezers, evenals Likud de Arabische partij als coalitiepartner uit. Vermoedelijk kan deze hindernis, een politieke blunder eigenlijk, wel worden genomen: de Verenigde Arabische Lijst heeft een gro-

tere afkeer van Netanyahu dan van Gantz. Misschien ook wel omdat Gantz achter de schermen open stond voor het ledigen van de noden in de Arabische gemeenschap. Als Gantz de Arabische partij als gedoogpartij aanvaardt en Avigdor Lieberman van de partij Israël Beiteinu die bittere pil kan slikken, kan Israël met een kleine parlementaire meerderheid een nieuwe weg inslaan.

Het electorale succes van de Verenigde Arabische Lijst weerspiegelt ook de wil van de Arabische stemmers om op voet van gelijkwaardigheid te integreren in de Israëlische samenleving.

Dat proces is al jaren gaande, maar is nu door de sterke politieke bewustwording in het centrum van de publieke discussie geraakt. Het 'nieuwe' blijkt ook uit de verkiezing van vier Arabische vrouwen, een teken dat de emancipatie van de vrouw in de Arabische gemeenschap doorzet.

De Israëlische Arabieren dringen tot vrijwel alle lagen van de Israëlische samenleving door. Aansprekend voorbeeld: een nieuwe synagoge in de stad Ramle werd ontworpen door een Arabische architecte.

list, maar de beste bakker van Amsterdam. En een van de aardigste mensen die in de stad rondlopen. Hem is alles vergeven. P.A.

STRIJDEND TEN ONDER

Indachtig de woorden van Willem van Oranje:

'Men hoeft niet te hopen om iets te ondernemen, noch te slagen om te volharden', komen in de rubriek Strijdend ten onder ergernissen ter tafel. Zonder enige illusie.

Kunstzin

door JEAN PIERRE RAWIE

Wellicht is het u ontgaan, maar 2020 is het Beethovenjaar, want de stokdove hemelbestormer werd tweeënhalve eeuw geleden geboren, en dat zullen we weten ook. Concerten, krantenartikelen (zoals het onderhavige), televisieprogramma's en Radio 4 gaan ons er dit hele kalenderjaar aan herinneren.

Nu behoort Beethoven toevallig tot de kunstenaars die niet gemakkelijk kapot te krijgen zijn. Ik heb bijvoorbeeld twee Mozartjaren meegemaakt, 1991 en 2006 (respectievelijk Mozarts tweehonderdste sterf- en tweehonderdvijftigste geboortedag), en ik schep nog steeds behagen in zijn composities. Gezegd moet worden dat het tweede jubileum, dat tamelijk snel op het eerste volgde, minder uitbundig is gevierd; dat hielp.

Je moet er echter niet aan denken dat je een jaar lang zou worden doodgegooid met Satie, of zelfs Tsjajkovski. Dat gebeurt gelukkig ook niet. Wel hoor je, vooral in ons land en vooral in het voorjaar, veel Bach, maar ook die kan dat hebben. De eeuwige nummer één op de 'Hart & ziel-lijst', *Erbarme Dich* uit de Mattheuspassie, blijft,

indien te bestemder plaatse ten gehore gebracht, ontroeren.

Om op Beethoven terug te komen: hij was de eerste 'romantische' componist, dat wil zeggen de eerste die in zijn muziek onomwonden uitdrukking gaf aan zijn persoonlijke zielenroerselen, met als gevolg dat er aanzienlijke kwaliteitsverschillen in zijn toondichtingen optreden; niet iedere emotie is voor derden even belangwekkend. Zijn beste werk is evenwel zo weergaloos dat je hem zijn zwakkere momenten vergeeft.

Een met dat 'romantische' samenhangend verschijnsel is de interesse voor zijn levensloop. In biografieën van Händel, Bach of Teleman stelt, op een enkele deskundige na, vrijwel niemand belang (dat is in grote trekken eveneens het geval bij Mozart), maar over Beethoven doen talrijke, vaak apocriefe anekdotes de ronde. Zo zou hij dwars door de langswandelende keizerlijke stoet zijn gebanjerd, daarbij de vorstenknecht Goethe beschamend, die braaf met afgemeten hoed langs de route stond – een uiterst onwaarschijnlijk verhaal.

Sedert Beethoven geldt voor een artiest dat hij beter wordt gevonden naarmate hij in zijn leven (en de liefde!) ongelukkiger ge-

weest is. Het is niet gepast naar Schubert, Schumann of Mahler te luisteren zonder je bewust te zijn van hun tragische wederwaardigheden. Bij bovenal de 'late' Beethoven moet je zijn doof- en eenzaamheid meewegen.

Dat hij onmogelijk in de omgang was en weinig aandacht aan zijn persoonlijke hygiëne besteedde, wordt met de mantel der liefde bedekt. Nu hoeft een groot man geen aangenaam mens te zijn, al is het niet uitgesloten dat die eenzaamheid niet de oorzaak, maar het gevolg was van genoemde trekjes. Ik ben, met het oog op mijn bewondering voor zijn oeuvre, in elk geval blij dat ik hem nooit heb kunnen ontmoeten.

Ten slotte. Je hoort dikwijls dat klassieke muziek een liefhebberij van ouderen is en dat de jeugd zich er nauwelijks om bekommert. Dat kan zijn, maar kwaliteit herkent de jeugd niettemin feilloos. Eens betrad ik een gelegenheid waar verder slechts drie studenten zaten. Ik had een cd met Beethovens late strijkkwartetten bij me, en vroeg de barman die even op te zetten. Na twee maten riepen de jongelui met één stem: "Kan die kutmuziek ook uit?!"

Opzouten

door RENÉ APPEL

In Tommy Wieringa's boekje *Totdat het voorbij is* las ik de volgende zin: 'Daarbij kwam, denk ik, dat ze me tijdens de les niet kon terechtwijzen omdat er anderen bij waren, zodat ze haar machteloze woede tot 's avonds had moeten opzouten.' *Opzouten*, in de hier gebruikte betekenis – opkroppen (van gevoelens) – kom je het niet vaak meer tegen, evenmin als in de oorspronkelijke, letterlijke betekenis 'in het zout leggen, om etenswaren voor bederf te bewaren'.

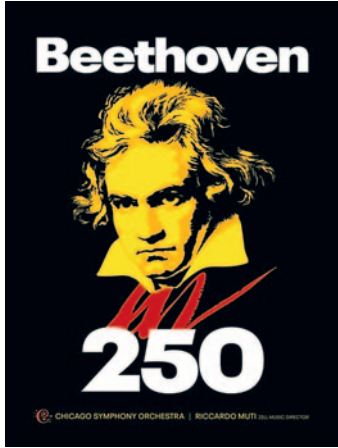
Tegenwoordig wordt opzouten vooral gebruikt in de betekenis 'wegwezen' en dan ook nog in de gebiedende wijs: *Opzouten, en nu meteen!* Het Woordenboek der Nederlandsche Taal vermeldt in 1904 deze betekenis nog niet. Hoe zou die zijn ontstaan? Alleen via een ingewikkelde redenering is die te herleiden tot 'in het zout leggen', zoals: wanneer je dat gedaan hebt, kun je weggaan, want het eten blijft goed. Volgens een andere verklaring is *opzouten* afgeleid van *absaute*, het ritueel bij het afscheid van

TAAL

een overledene bij de uitvaartmis in een room-katholieke kerk. Misschien klopt dit, maar het lijkt me een ernstige en misschien wel on gepaste profanisering van een begrip uit de katholieke liturgie.

Opzouten ('in het zout leggen', 'opkroppen') is een overgankelijk werkwoord, voor de leek: een werkwoord waar een lijdend voorwerp bij hoort, bijvoorbeeld *vlees* of *ergernis*, terwijl het in de betekenis van 'wegwezen' juist onovergankelijk is. Dat maakt het nog minder waarschijnlijk dat het nieuwe opzouten is afgeleid van het oude.

Hoe het ook zij, *opzouten* heeft zich een plaats verworven in het rijtje opsodemieteren, oprotten, oplazeren, ophoepelelen, opflikkeren en opdonderen, waar recentelijk ook nog *optiefen* aan is toegevoegd. Verder heeft de taalgebruiker uiteraard ook wegwezen tot zijn beschikking en sinds enige tijd de leenwoorden *moven* en *fuck off*, alsof het Nederlands onvoldoende mogelijkheden biedt. En in Amsterdam kun je natuurlijk ook nog altijd uitroepen: 'Wieberen, jij!'

Beethoven 250: een uitdaging voor vormgevers.

Koning Willem-Alexander leest de verklaring voor.

FOTO RVD

Excuses - wat volgt?

door JOHN JANSEN VAN GALEN

Met de excuses die koning Willem-Alexander het Indonesische volk namens ons allen aanbood, is de kous heus niet af. De Indonesiërs zullen we er niet meer over horen, sterker: die zaten er, zoals oud-minister Ben Bot van Buitenlandse Zaken (een ‘Indische jongen’) terecht signaleerde, helemaal niet op te wachten. Maar de activisten in Nederland zullen er geen genoeg mee nemen.

Volgende horde ongetwijfeld: erkenning van 17 augustus 1945 als datum waarop Indonesië onafhankelijk werd, doordat Soekarno en Hatta in een voortuin te Djakarta, zij het daartoe gedwongen door de jonge heethoofden die hen omringden, de onafhankelijkheid van hun land uitroepen. Dat Soekarno de uiterst beknopte verklaring voorlas met handen die trilden en een stem die schor was van de malaria, valt hem niet aan te rekenen. Aan een bamboestok werd het *merahputih*, de rood-witte vlag van de Republiek Indonesia, gehesen. In de heroïsche versie van de geschiedenis trokken de aanwezigen daarna juichend en zwaaiend met die vlag de stad in. In werkelijkheid gingen ze ijls huiswaarts, beducht voor de reactie van de Japanners die nog de baas waren in de stad en niets moesten hebben van het op eigen houtje uitroepen van onafhankelijkheid. Sommigen gingen naar Soekarno’s huis. Diens vrouw Fatmawati had nasi kuning gekookt. Soekarno ging meteen weer naar bed.

Was daarmee de Indonesische

staat geboren? Zelfs als het plechtiger was toegegaan, is dat een rare gedachte. Nederland had volkenrechtelijk nog de soevereiniteit over Nederlands-Indië, het feitelijk gezag over de archipel werd na de Japanse capitulatie uitgeoefend door de Britse strijdkrachten. Een staat bestaat pas als zijn soevereiniteit door andere staten erkend wordt. Dat gebeurde gaandeweg, eerst mondjesmaat, in de volgende jaren en werd bezegeld door de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949.

Nederland, alias de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, werd ook niet onafhankelijk door-

Een staat bestaat pas als andere staten zijn soevereiniteit erkennen

dat een stel edelen in 1581 per Plakkaat van Verlatinghe de Spaanse koning afzwoer. Er waren nog tientallen jaren van oorlog en een Vrede van Münster voor nodig eer die onafhankelijkheid erkend werd.

Als Nederland nu zou ‘erkennen’ dat Indonesië op 17 augustus 1945 onafhankelijkheid verwierf, erkent het daarmee dat het in de jaren daaropvolgend een onafhankelijk land is binnengevallen en is het met terugwerkende kracht volkenrechtelijk strafbaar. Maar dat is niet het geval, hoe graag ons en zichzelf kastijdende Nederlandse activisten dat ook ‘erkend’ willen zien.

De echte klappen vallen bij flexwerkers en zzp’ers

Bij de recessie die er nu aan zit te komen, zal in Nederland een ongekend groot aantal mensen in moeilijkheden komen. Daartegen is geen verzekering denkbaar.

door TOM PAUKA

We bevinden ons op een strand en kijken naar een willekeurige golf. Er zijn twee dingen die we zeker weten: de golf zal eindigen op het zand, en daarna zal er een volgende golf komen. En er is ook iets waarvan we met zekerheid kunnen zeggen dat het onvoorspelbaar is, namelijk wáár precies de golf op het zand zal eindigen. (Ik ben een strandliefhebber, ik weet waar ik het over heb.)

Dit stukje gaat over iets anders, over een aanstaande economische recessie.

Die nieuwe economische crisis gaat er komen, is door niets te vermijden, heeft talloze voortekenen en veel mogelijke beginpunten, zoals bij voorbeeld een coronapandemie. Maar hoewel we zeker weten dat hij komt, is het tevens onmogelijk te voorspellen wanneer hij gaat plaatsvinden. (Is economie eigenlijk een wetenschap? Maar dit terzijde.) Drie maanden geleden, dus nog voor de coronadreiging en de koersval op de beurzen van vorige week, vroeg de ING-bank aan haar klanten of ze dachten dat er op korte termijn een recessie zou komen, en jawel, 46 procent van de ondervraagden bleek binnen twee jaar een crisis te verwachten. Toen een jaar eerder dezelfde vraag werd gesteld, was dat nog 28 procent. Die stijging is belangrijk, omdat een economische recessie in belangrijke mate lijkt te worden veroorzaakt door afnemend vertrouwen van consumenten. Die gaan dan minder besteden. En als ze echt véél geld hebben, onttrekken ze dat aan de economie door het veilig op te bergen. Bijvoorbeeld door goud te kopen. Een kilo goud kost nu zo’n 45.000 euro, dat is 12.000 meer dan de prijs in de zomer van 2018. Andere rijken vluchten opnieuw in cryptomunten, omdat een van de akeligste voorspellingen is dat het gehele monetair systeem een volgende crisis niet zal overleven. Of men vlucht in vastgoed. Dat is ook een teken van zwak vertrouwen in de economie, want niemand garandeert dat huizenprijzen zo hoog zullen blijven als nu, maar een deel van het geld is in elk geval gered. Jawel geachte lezer, ook rijke mensen hebben zorgen.

Maar de echte klappen vallen in de volgende recessie bij de mensen die nu hun geld verdienen als flexwerker of zzp’er. En opnieuw mag ik mezelf enigszins deskundig noemen, want ik ben ooit zzp’er geweest. En als zodanig arm. Ooit was het mijn ideaal om journalist te worden. Ik mocht meedoen met de zondagnachtredactie van *Het Parool* en schreef ook af en toe zelf een stukje. Hiervoor werd ik betaald, maar veel regelmaat zat er niet in mijn inkomsten.

Een complicatie was dat ik toen ook al vrouw en kind had. Dus tja... wij aten de voorraad aan peulvruchten op die toen verplicht was omdat er een atoombom kon vallen, waardoor we wekenlang in een kast onder de trap zouden wonen, en wij aten veel bij mijn moeder. Een belangrijk verschil met de situatie bij de eerstvolgende recessie is dat armoede toen gewoner was. Mijn moeder was ook arm. Mijn burens en mijn vrienden waren... ik zou dat toen niet arm genoemd hebben, geldgebrek was min of meer het normale.

Bij de recessie die er nu aan zit te komen, zal in Nederland een ongekend groot aantal mensen in moeilijkheden komen (waarschuwde bijvoorbeeld eerder al de Oeso). Zelfs als de adviezen van de commissie Regulering van Werk, onder leiding van Hans Borstlap (CDA), dan voor honderd procent is ingevoerd, lost dat niets op voor flexers en zzp’ers. Die zijn onherroepelijk de klos: flexers worden afbesteld en zzp’ers krijgen gewoon geen opdrachten meer.

Daartegen is geen verzekering denkbaar, men gaat rechtdoor naar de bijstand. Wij hebben twee miljoen flexwerkers en 1,1 miljoen zzp’ers, het hoogste percentage van Europa. Een explosie van rechteleloos werk, die heeft plaatsgevonden tijdens het kabinet-Rutte II, met Lodewijk Asscher (PvdA) op Sociale Zaken.

Gelukkig hebben arme mensen tegenwoordig de voedselbank, 35.000 mensen zijn daar nu al (zonder recessie) permanent van afhankelijk. In 2006 zei Wouter Bos tegen mij: “Moeten we daar niet eigenlijk vanaf? Is het niet een beetje een schandvlek? Kunnen we niet zeggen: weg daarmee?”

Nu lijkt de vraag eigenlijk meer of de regering maatregelen moet nemen om de voedselbanken overeind te houden bij de aanstaande economische crisis.

Het woord schandvlek blijft een beetje klinken als een echo bij dit verhaal.

Bernini / Eddy Posthuma de Boer

Wat zou het een voorrecht zijn om vandaag de dag steden te kunnen bezoeken zonder het massatoerisme. En dat geldt zeker voor de eeuwige stad. Bertus Aafjes, die ooit een voetreis naar Rome maakte, zal die stad destijds hebben kunnen beleven zonder zich verdringend toeristisch voetvolk of vandalistische voetbalsupporters.

Ik heb dat ook mogen ervaren toen ik in 1980 met kunsthistoricus Emile Meyer voor het magazine *Avenue* naar Rome reisde om de werken van Bernini te fotograferen.

Dit jaar is er, tot 7 juni, in het Amsterdamse Rijksmuseum een tentoonstelling gewijd aan Ca-

ravaggio en Bernini. Dat leek me een goede gelegenheid om op onze Romereis terug te blikken.

Het beroep van beeldhouwer is fysiek behoorlijk zwaar: het hakken in graniet en marmer en het werken in klei om later het resultaat in brons te laten gieten. Hoeveel fysieke inspanning dat vergt, besef je eens te meer als je al die werken van Bernini in het straatbeeld van Rome ziet. Zoals die bij de fontein op het Piazza Navona, de engelenbeelden op de Umbertobrug, de *Extase van Sint Theresa*, Emile Meijers favoriete beeld in de Santa Maria della Victoria, om er maar een paar te noemen.

In de Villa Borghese, in het gelijknamige

park, staat een aantal beelden die je op een ander manier kunt bekijken, in de beslotenheid van een museumruimte.

Abstractie was in die tijd nog niet aan de orde, maar toch zijn in deze beelden Bernini’s diepste emoties duidelijk voelbaar. Van zijn beeld van Pluto die Proserpina naar de onderwereld ontvoert, fotografeerde ik een aangrijpend detail, dat duidelijk Bernini’s grote vakmanschap illustreert: een mannenhand op een damesdij, uit marmer gehouwen en gepolijst. Waarmee de tastzin nadrukkelijk op de proef wordt gesteld.

Ik bied dit kijkgenot gaarne aan de lezers van *Argus* aan.

Tandenstokers tegen corona

door HILBERT HAAR

Terwijl de wereld in de greep was van het coronavirus, deed het armlastige Cambodja iets heel tegendraads: het liet het cruiseschip Westerdam, dat al in verschillende havens de toegang was geweigerd, afmeren in Sihanoukville. Minister-president Hun Sen reisde naar de havenstad om de cruisevaarders persoonlijk te verwelkomen.

Dat was half februari, op een moment dat Cambodja nog geen enkele besmetting had gemeld. Maar het kon natuurlijk niet uitblijven – en dat deed het ook niet. Begin maart werd een veertigjarige

Japanner positief bevonden en een tweede geval volgde al spoedig.

Wat deed Hun Sen? Hij riep de bevolking op niet in paniek te raken, terwijl hij in dezelfde week verklaarde de verspreiders van nep-nieuws over het virus als terroristen te beschouwen. De autoriteiten in de stad Siem Reap kregen zelf een acute paniekaanval en sloten alle scholen voor onbepaalde tijd.

Ondertussen blijft de markt in het hart van de stad gewoon open, en dat is nou net een plek waar onder de meest onhygiënische omstandigheden vlees en vis worden verkocht. Bewegingsruimte is er nauwelijks, lichamelijk contact met andere marktbezoekers is gegaran-

deerd. Het uitgaanscentrum van Siem Reap rond Pub Street blijft open. Toeristen komen er nog steeds massaal op af.

Cambodjanen zijn ongelooflijk vriendelijke mensen, daar niet van, maar een onrustbarende meerderheid heeft geen enkel benul van hygiëne. De straatverkopers van lokale hapjes wassen hun borden en bestek in goor afwaswater in een teiltje langs de kant van de weg. Buiten de deur eten in Siem Reap is een kwestie van oppassen geblazen.

Toen het virus elders zijn intrede deed, liep opeens negentig procent van het winkelende publiek in grote supermarkten met

zo’n nutteloos mondkapje op. Een week later waren die kapjes alweer grotendeels verdwenen.

Maar de schik is de naburige Vietnamezen in de benen geslagen. Cambodjanen moeten nu een gezondheidsverklaring overleggen voor ze worden toegelaten. Mijn huisbaas moest een vlucht naar Vietnam, waar zijn echtgenote een bevalling afwacht, annuleren en de auto pakken, in de verwachting dat de landsgrenzen niet volledig gesloten zijn. In mijn appartementencomplex is een nogal knullige maatregel genomen: naast de lift hangt een pakje tandenstokers – bedoeld om de liftknopjes mee in te drukken.

Op 16 maart is Jan Pronk tachtig geworden. Alles wat hij vanaf de jaren zeventig ooit heeft gedaan, elk gesprek, elke onderhandeling, heeft hij uitgeschreven: een dikke twintigduizend bladzijden aan handgeschreven notities. Onlangs heeft hij het manuscript van zijn boek over Suriname naar de uitgever gestuurd. Eerder schreef hij onder andere een boek over de genocide in Rwanda en over ontwikkelingssamenwerking. Theatremaker Anoeek Nuyens maakte een voorstelling over hem. Alle reden voor een gesprek.

‘Je kunt niet stellen dat de wereld erop vooruitgaat’

door NICO KUSSENDRAGER

W e hebben het over Afrika, over China, over migratie, over de nieuwe economische orde, waarvan Jan Pronk een van de grote pleitbezorgers was.

Afrika. “Ik hoor het voortdurend zeggen: ‘Het gaat goed in Afrika.’ Dat kun je niet volhouden. Ik ben helemaal niet zo optimistisch. Tot de eeuwwisseling was er vrede in vrijwel heel West-Afrika, er waren conflicten elders, maar dat was nog een gevolg van koloniale beleid. Nu is er strijd in de hele gordel ten zuiden van de Sahara. In economisch opzicht is in een aantal landen inderdaad sprake van vooruitgang, maar de ongelijkheid neemt enorm toe. De bevolkingsgroei neemt af, maar de bevolkingsomvang groeit nog steeds. Armoede blijft onder brede lagen van de bevolking. Dat leidt voor spelbaar tot conflicten en instabiliteit. Tot milieuproblemen, tot migratie. Jongeren die geen werk kunnen vinden, komen naar Europa.”

Migratie. Het woord is gevallen. Hoe krijg je er greep op? Economische ontwikkeling houdt mensen niet tegen. Integendeel. Meer inkomen betekent hogere verwachtingen en meer mogelijkheden voor vertrek. Met geweld tegenhouden aan de grenzen van ‘Fort Europa’ is volgens sommigen een manier, maar zal op termijn niet werken. Opvang in de regio? Alleen voor mensen die vluchten voor geweld, niet voor economische ‘vluchtelingen’. En heel veel vluchtelingen worden al in de regio opgevangen. Asiel aanvragen in het land van herkomst dan? Werkt doorgaans niet in landen in oorlog.

‘Je moet juist bezig zijn met de onderklasse, de groep die het slachtoffer is’

En de Turkije-deal – het terugsturen van vluchtelingen – was voor Pronk juist een reden zijn lidmaatschap van de Partij van de Arbeid op te zeggen. Wat dan wel? “Duidelijk omschreven groepen gewoon toelaten. Europese afspraken maken over aantallen migranten die we gereguleerd kunnen opnemen,” zegt Pronk beslist. “Dat kunnen we aan. Daar kun je draagvlak voor creëren. Kernprobleem is het gebrek aan Europese solidariteit, aan leiderschap. Rutte had moeten zeggen ‘*Wir schaffen das zusammen*’. Emmanuel Macron, Angela Merkel en Mark Rutte hadden met een oplossing kunnen komen. Ze hebben het niet gedaan. We hebben zo veel kansen laten liggen. Daar betalen we nu de rekening voor. Libië bestaat in feite niet meer, grote delen van Noord-Afrika dreigen een chaos te worden. Dat heeft grote gevolgen voor Europa. Dat hadden we kunnen voorkomen.” Zou er in een nieuw kabinet een minister voor Migratie, Integratie en Ontwikkeling (MIO) moeten komen? “Voor de samenhang van beleid zou dat geen slechte zaak zijn.”

De oud-minister was in de jaren zeventig en tachtig een van de voorvechters van een nieuwe economische orde, met een betere positie voor wat toen nog ontwikkelingslanden heetten. En van een grondstoffenfonds voor evenwichtige prijzen op de wereldmarkt. Pronk bestrijdt dat dit een te optimistische gedachte was, een voorbeeld van de maakbaarheid van de economie. “Het had gekund als de politieke wil er maar was geweest. Nu niet meer.” Waarom niet? “De rol van het kapitaal. Toen werd geld gebruikt om te investeren en kon je nog ergens tegen protesteren. Nu wordt geld gebruikt om geld te maken. En ondertussen worden de verschillen in de wereld steeds groter.”

Maar globaal genomen is er toch sprake van groei en vooruitgang en veel ‘ontwikkelingslanden’

Altijd wel een uitweg

Jan Pronk heb ik jarenlang mee-gemaakt. In zijn functies als minister voor Ontwikkelingssamenwerking, als minister van Milieu, als topman bij de Verenigde Naties in Genève en in Soedan, als Tweede Kamerlid, toen nog voor de Partij van de Arbeid, waarvan hij in 2013 zijn lidmaatschap heeft opgezegd. Op internationale conferenties praatte hij ons, journalisten, bij aan het einde van de dag of in de vroege ochtend in de gang van een of ander conferentiegebouw. Een beetje gebogen, ellebogen op de knieën zag hij altijd wel een uitweg, een lichtpunt bij onderhandelingen. Pronk had het vaak over een commitment to commit, een agreement to disagree. In eigen land soms omstreden, internationaal dwong hij respect af door zijn dossierkennis en onderhandelingsvaardigheden. **N.K.**

zijn toch allang geen ontwikkelingslanden meer?

“Je kunt het totale draagvlak wel optillen, maar als daar breuken in zitten scheurt het. Grote groepen blijven achter. Je moet juist bezig zijn met de onderklasse, de groep die nog steeds het slachtoffer is. Het gaat veel mensen inderdaad steeds beter. Maar velen hebben er weinig deel aan en anderen worden juist op achterstand gezet. Je kunt niet stellen dat de (wereld)maatschappij als geheel vooruitgaat. Er is veel overmatig optimisme. Dat wordt naar mijn mening ingegeven door een soort bijziendheid – bijvoorbeeld het negeren van de kwetsbaarheid van de bevolking in tal van Aziatische en Afrikaanse landen voor klimaatverandering. Een tweede oorzaak is het hanteren van verkeerde definities, bijvoorbeeld de definitie van armoede, de definitie van ontwikkeling en zelfs de definitie van oorlog. *Africa rising* en *India shining* is onzinnig. Dan kijk je alleen naar diegenen

Jan Pronk

FOTO REMKO DE WAAL/ANP

met wie het goed gaat,” zegt hij fel.

“Als je zegt dat het goed gaat met dat deel van de wereld dat we vroeger de derde wereld noemden, heb je het vooral over China. Dat land is de grote verrassing, dat hebben we niet zien aankomen. Als je vroeger op een conferentie af en toe eens bij de Chinezen langs ging, waren ze terughoudend, bescheiden, wilden geen rol speelden, vonden zichzelf ‘maar een ontwikkelingsland’. Nu is het een van de belangrijkste machten, zowel economisch als politiek. De Chinezen hebben een langetermijnvisie en dat niet voor het eerst. Hoe lang het model standhoudt weet ik niet, maar vooralsnog ligt de macht daar. China is bezig met een nieuwe

‘Ik was het niet altijd met Herfkens eens, maar ze had tenminste visie’

kolonisatie in Afrika. Je kunt het ze amper kwalijk nemen. Chinezen doen nog een keer wat de westerse wereld eerder heeft gedaan.”

De vraag wie na hem de beste minister voor Ontwikkelingssamenwerking was, vindt hij ‘flauw’. Dan: “Ik was het niet altijd met Eveline Herfkens eens, maar ze had tenminste visie.” Herfkens (PvdA) benadrukte de eigen verantwoordelijkheid van ontwikkelingslanden. Pronk ziet veel conflicten in de wereld als gevolg van een koloniaal verleden. “Wij hebben de verschillen binnen landen uitvergroot.” Herfkens wilde ook beperking van het aantal landen dat steun krijgt, Pronk niet.

“Jan de Koning van het CDA was een goede minister, maar heeft het niet goed gedaan in Suriname, schrijf ik ook in mijn boek. De anderen? Ach. Je weet wat ik vind van de koppeling hulp en handel. Je hoort altijd over een exportmis-

sie, nooit over een importmissie.”

Er is veel kritiek op ontwikkelingssamenwerking. “Voor een deel terecht, zoals ik ook schrijf in *Op zoek naar een nieuwe kaart*. Het verschil met nu is dat destijds ten minste werd gestreefd naar ontwikkeling. Dat is nu niet meer het geval. Het gaat bij de zogenaamde samenwerking niet om de ontwikkeling van de ander, maar alleen om onze eigen veiligheid en ons eigen voordeel.”

Op de vraag of hij inmiddels weer lid is van de Partij van de Arbeid klinkt een verontwaardigd nee die Turkije-deal. “Schandalig. Vluchtelingen komen niet meer, wordt er dan gezegd. Nee, natuurlijk niet, we houden ze tegen.” Hij sympathiseert inmiddels met de

‘Je hoort altijd over een exportmissie, nooit over een importmissie’

Partij voor de Dieren met alle kritiek op economische groei en het pleidooi voor duurzaamheid. “Jammer van de interne conflicten, en jammer dat ze geen regeringsverantwoordelijkheid willen nemen. Maar ik begrijp dat wel.”

Pronk mist daadkracht en visie. “Toen wij destijds als Partij van de Arbeid in een kabinet zaten vóchten we voor onze idealen. We verloren misschien soms, maar we vóchten. Daarna hebben we het laten lopen. Dat is onder Wim Kok begonnen.”

Hij praat onverholo trots over zijn kleindochter van vijftien. “Zij sympathiseert met Greta Thunberg. De nieuwe generatie, daar moet de verandering vandaan komen. Jongeren moeten hun invloed uitoefenen, hun macht politiseren. Met alleen goede bedoelingen en gedragsverandering kom je er niet. Dan blijft het klein, terwijl de macht heel groot is. Zij die de macht hebben, vinden het wel best zo, ac-

cepteren het zonder dat er verandering komt. Repressieve tolerantie!” Waar kennen we die term van?

Hij lacht en herinnert aan Koosje Koster, de ex-Provo die in 1966 krenten uitdeelde op het Spui in Amsterdam om op de kneuterigheid van de Nederlanders te wijzen, de macht te prikkelen, uit te dagen, het gesprek aan te gaan. “We hebben Koosjes Koster nodig.” Serieuzer noemt hij de asielkerk in Den Haag, die ook in de voorstelling over hem van Anoeek Nuyens uitgebreid aan bod komt. “We gingen er veel naartoe, ook ’s nachts als er amper iemand was. Een kerkdienst die nooit op hield om de uitzetting van een Armeens gezin te voorkomen. Dat was krachtig verzet tegen de overheid.”

Pronk is nog steeds als hooglebaar verbonden aan het Institute of Social Studies van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Vanwege zijn gezondheid geeft hij geen colleges meer, maar hij heeft veel contact met studenten. Daarover wordt hij enthousiast. “Daar zitten de ideeën, daar zit toekomstperspectief. Daar krijg ik energie van, nog steeds.”

De oud-minister noemt zichzelf geen doemdenker, maar een pessimistisch realist. “Ik ben ervan overtuigd dat de grote wereldproblemen deels opgelost kunnen worden. Maar ik ben sceptisch of dat inderdaad zal gebeuren door het uitblijven van echte maatschappelijke reactie op grote dreigingen. En omdat er geen leiders opstaan die een andere visie verkondigen. Maar realistisch pessimisme en een afkeer van cynisme leiden ook tot activisme en verzet. Dat geeft me weer moed.” Dus toch niet zo somber? “Nogmaals, ik mis het grote verhaal, de visie.”

Aarzeland: “Het boek van Rutger Bregman is misschien wel een soft boek, maar in de kern heeft hij gelijk: de meeste mensen deugen.” Tot slot: ‘Ik heb minder moeite met doemdenkers dan met irrealistische optimisten, die de kop in het zand steken en de mensen in slaap sussen.’

Boeken van Jan Pronk:

– *Op zoek naar een nieuwe kaart; aantekeningen over ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking.*

– *Strijd rond de grote meren; Onderhandelen over vrede en recht in het hart van Afrika.*

– *Suriname – Van wingewest tot natiestaat* (verschijnt later dit jaar).

Uitgaven van LM Publishers

Theatervoorstelling Pronk van Anoeek Nuyens: anoeknuyens.com

Bas Heijne in de Rode Hoed.

STILLS UIT DE LIVESTREAM VAN DE RODE HOED

V.l.n.r. Monique Snoeijen, Kiza Magendane, Nausicaa Marbe en Bas Heijne.

Het megasucces van zijn essaybundel *Mens/onmens* brengt auteur Bas Heijne langs tientallen zaaltjes waar hij door het publiek werd ondervraagd over de grote thema's die deze tijd beheersen. 'De emotie heeft het alom van de ratio gewonnen.'

door **RUDIE KAGIE**

De allochtone chauffeur die zijn taxi op zaterdagmiddag langs winkelend Den Haag laveert, heeft het beter begrepen dan menige politicus. Hij weet precies wat hij moet doen om het doel te bereiken dat hem voor ogen staat. Hij houdt rekening met de wensen en verlangens van medeweggebruikers en reageert alert op dreigend gevaar van zowel links als rechts. Op de achterbank van de taxi zit schrijver Bas Heijne (60), die zojuist kopers bij boekhandel Paagman heeft toegesproken. Op zijn blozende voorhoofd parelen zweetdruppels. Hij heeft het warm en staat onder spanning. Zou het lukken binnen het half uur Rotterdam te bereiken? De auteur moet daar straks een zaal op de tweede verdieping van boekwinkel Donner toespreken.

Zeker nadat hij de P.C. Hooftprijs 2017 had gekregen, is de productieve Heijne een auteur in de A-klasse. Het megasucces dat hem nu vanwege het essay *Mens/onmens* (128 pagina's) komt aanwaaien, kon hij onmogelijk voorzien. Eergisteren werd hij publiekelijk ondervraagd in een uitverkocht filmhuis in Dordrecht, morgen spreekt hij in Groningen, later in de week volgen optredens in Leiden, Utrecht en Oss. Niet eerder maakte hij mee dat een boek van hem binnen een maand negen keer werd herdrukt. Bij de triomftocht was een Vlaams bliksemtournee met zeven interviews door Vlaamse journalisten inbegrepen. Als columnist die in de zaterdagbijlage van *NRC Handelsblad* binnenlandse gebeurtenissen beschouwde, was hij al een veelgevraagd spreker, maar dit keer is de belangstelling veel groter en voller dan hij gewend was. Ook het boekhandelscircuit heeft zijn rederijkerstalent ontdekt. De verklaring voor de ultieme hulde die hem ten deel valt, ligt voor de hand. Zijn achterban hunkert naar inzicht in de grote thema's van deze tijd: identiteit, saamhorigheid, populisme, elitehaat, *fake news*, collectief bewustzijn.

Heijne, donker pak, zwart shirt, serveert analyses en antwoorden met welbespraakte vanzelfsprekendheid, vrij van dogma's en is ook goed te volgen voor wie de verzamelde werken van

Edmund Burke hier op het nachtkastje heeft liggen. 'Wat er ook gebeurt, als je voor een zaal staat, mag je nóóit het contact met je publiek verliezen,' hield een bevriende acteur hem ooit voor. Dat advies knoopte hij in zijn oren. Zodra Bas Heijne op de microfoon tikt, stáát daar iemand. Steeds beter slaagt hij erin zich losjes te presenteren als duidelijker van het alledaagse onvermogen om er méér van te maken dan het uiteindelijk geworden is. Zo'n erudiete vraagbaak had iedereen vroeger als leraar maatschappijleer willen hebben.

Tijdens de presentatie van *Mens/onmens* op de eerste dinsdagavond van februari in een uitverkochte Rode Hoed in Amsterdam leest de schrijver zijn zinnen nog voor van een papiertje. Hij moet groeien in zijn rol, bekent hij vanachter de kathedraal. "Een auteur die veel praat over zijn boek, krijgt steeds beter zicht op wat hij nu eigenlijk heeft geschreven. Als hij daar pas mee begint, moet hij zijn woorden nog aftasten, het is nog geen compact verhaal. Het voordeel voor u is dat mijn betoog fris is. Bij een spreker die zijn betoog voor de vierhonderdste keer afdraait, voel je de grap vaak al aankomen. Het nadeel is dat ik misschien af en toe nog moet zoeken naar hoe ik het het beste uitleg."

‘Een auteur die veel praat over zijn boek, krijgt steeds beter zicht op wat hij eigenlijk heeft geschreven’

den nog aftasten, het is nog geen compact verhaal. Het voordeel voor u is dat mijn betoog fris is. Bij een spreker die zijn betoog voor de vierhonderdste keer afdraait, voel je de grap vaak al aankomen. Het nadeel is dat ik misschien af en toe nog moet zoeken naar hoe ik het het beste uitleg."

Ter introductie van het thema van de avond steekt moderator Monique Snoeijen, adjunct-hoofdredacteur van *NRC Handelsblad*, een baan omhoog, gekoppeld aan de vraag of ze een kunstwerk, een gezonde keuze uit de schijf van vijf of een racistisch symbool laat zien. Antwoord: "Dat hangt af van de context. Context geeft betekenis." Ergo! De racist die vanaf de voetbaltribune een zwarte linksbuiten een baan toewerpt, zal zich niet kunnen verschuilen achter Andy Warhol of het hoge vitaminegehalte van de vrucht. Snoeijen polst nog even hoeveel vleeseters, mantelzorgers en leden van een politieke partij zich onder het gehoor bevinden

("Grappig, die zitten vanavond toevallig allemaal in dezelfde hoek") en besluit met de vaststelling dat het aantal aquariumbezitters in Nederland gelijke tred houdt met het aantal twitteraars. Waarop Heijne, volgens eigen zeggen een 'conservatieve liberaal', eraan herinnert dat het liberalisme als symbool voor vrijheid ooit balanceerde tussen conservatisme en socialisme. Het politieke midden is ingedut. De PvdA schudde onder Wim Kok al de ideologische veren af. Premier Mark Rutte noemde het begrip visie 'een olifant in de kamer' die hem het zicht op de werkelijkheid ontnemt (wat volgens Heijne, doctorandus Engelse taal- en letterkunde, een onjuiste interpretatie is van *elephant in the room*, een onderwerp waar niemand het over wil hebben). Ter linker- en rechterzijde van het centrum wil de werkelijkheid nogal eens worden ingekleurd conform het wereldbeeld dat overeenstemt met de partijbeginselen. Oké, de *tweet* van Baudet over twee vriendinnen die in de trein zouden zijn lastiggevallen door vier Marokkanen, beruiste op fictie en was feitelijk onjuist. De afzender bekende zijn ongelijk, maar voegde eraan toe dat het had gebeurd kunnen zijn.

Bas Heijne was erbij toen vorig jaar een deel van de Notre Dame in Parijs (de stad waar hij *half time* woont) in de as werd gelegd. Hij was onder de indruk van de 'intense saamhorigheid' die hij ter plekke aantrof, maar stelde vast dat deze eenheid van korte duur was, 'zoals overal tegenwoordig de oproep tot saamhorigheid binnen een etmaal wegebt'. Al snel buitelden complottheorieën met betrekking tot het gesneuveld monument over elkaar. Welke duistere machten uit binnen- en/of buitenland zaten achter de brandstichting van de kathedraal? De vrijgevigheid van miljardairs die wél royaal wilden doneren voor het geteisterde godshuis maar geen stuiver over hadden voor de verbetering van het lot van de onderklasse, wekte woede bij het 'gewone volk'. De Gele Hesjes gingen de straat op. 'De Notre Dame heeft geen dak meer, maar wie bekommert zich om de duizenden Franse gezinnen die geen dak boven het hoofd hebben?'

Donald Trump. Brexit. Thierry Baudet. Boze boeren. De emotie heeft het alom van de ratio gewonnen, stelt Heijne. Neem de bezorgde burger die ervan overtuigd is dat de misdaad de laatste jaren tot recordhoogte

is gestegen. Een blik op de statistieken zal hem niet van mening doen veranderen. Zijn gelijk staat vast. 'De misdaad rijst de pan uit, maar mensen doen geen aangifte meer, want dat haalt toch niets uit.'

Heijne snapt wel waar die onderbuikgevoelens vandaan komen. Die zijn belangrijk, want geven veelal de doorslag. Aan alle grote maatschappelijke omwentelingen in de wereldgeschiedenis gingen discussies vooraf die op emotie waren gestoeld, niet op feiten. De slavernij werd in 1863 heus niet afgeschaft nadat onderzoekers hadden aangetoond dat deze vorm van uitbuiting gruwelijk en inhumaan was, maar omdat deze indruiste tegen het rechtvaardigheidsgevoel van de meerderheid.

Een panel met de in Roemenië geboren *Telegraaf*-columniste Nausicaa Marbe, de uit Congo afkomstige publicist Kiza Magendane en Bas Heijne zelf zit achter een tafel om vragen te beantwoorden die *Mens/onmens* oproept.

"Hoe duidt u het dat premier Rutte weigert

‘Politici als Baudet vinden dat het individu zich horig moet maken aan de gemeenschap’

mensen van *Kick out Zwarte Piet* te ontvangen, maar wel gaat praten met de gele hesjes? Hoe krijg je dan de verbinding tussen mensen, die volgens u noodzakelijk is?" wil een man in de zaal weten.

Kiza Magendane dient hem van repliek. "Ook ik was gechoqueerd," zegt hij. "Rutte staat bekend als de premier die met iedereen een deal kan smeden, maar onder zijn premierschap is het antiracismedebat gegroeid in Nederland. Hij loopt daar in een boog omheen omdat hij bang is om voor de troepen uit te lopen. Mensen die opkomen voor het burgerrecht om anti-Zwarte Piet te zijn, worden op straat aangevallen en de premier zwijgt. De feiten zijn bekend, maar het ontbreekt hem aan hartstocht en emotie. Rutte was de afgelopen tien jaar premier van een wit kabinet, dat zegt genoeg over hoe ver we zijn met die verbinding."

"De voorgaande drie kabinetten waren geen spat beter," weet Nausicaa Marbe. "Er zat geen

emotie bij. Het gesprek is tegenwoordig opener en interessanter, er vinden meer ontmoetingen plaats."

"Rutte moet het als boegbeeld van het politieke midden voortdurend ontgelden," zegt Bas Heijne. "Er zijn twee punten. Aan de ene kant is er de globalisering. We zijn allemaal Nederlander, maar dat is niet te vergelijken met wat dat in de jaren vijftig inhield. We zijn veel internationaler georiënteerd, zowel in ons hoofd als in de praktijk. Aan de andere kant is er de individualisering. Politici als Baudet streven naar nationale homogeniteit, ze vinden dat het individu zich horig moet maken aan de gemeenschap. Ze bepleiten terugkeer naar een nostalgische idylle die niet meer bestaat."

Fouad Beehara, alias 'snelrapper' Atta de Tolk, is ingehuurd om de strekking van het debat poëtisch samen te vatten. "Wanneer iedereen schuilt in zijn eigen hoekje/ dan komt Bas z'n essay als geroepen/ we kampen met polarisatie/ een gemarineerd probleem/ het resultaat als men steeds meer van elkaar vervreemdt," stelt hij. Applaus!

Drie weken na de aftrap in de Rode Hoed – en een dozijn openbare bijeenkomsten verder – vat Bas Heijne in het Amsterdamse debatcentrum Pakhuis De Zwijger uit het blote hoofd de centrale thema's van zijn bestseller samen. Hij heeft dit onderhand zo vaak verteld dat hij het zonder spiekbriefje kan. Op de vier wanden van de tot de nok toe gevulde zaal kijkt de schrijver aan tegen een van vloer tot plafond geprojecteerde afbeelding van hemzelf. Het thema van de avond beperkt zich tot 'De liberale leegte', zoals het tweede hoofdstuk van het boek heet. De organisatie nodigde negen vertegenwoordigers van politieke jongerenorganisaties, wetenschappelijke bureaus van politieke partijen en Greenpeace uit – een bont gezelschap waarvan slechts één spreker het boek van Heijne blijkt te hebben gelezen. De auteur komt te spreken over de baan, Notre Dame, Baudet, de olifant in de kamer. Hij vertelt dat over de wat hem betreft radicale passage in de Nieuwtestamentische Bergrede, waarin Jezus oproept om niet te zweigen in het eigen gelijk, maar juist goed te luisteren naar het gedachtengoed van tegenovergestelde denkers. Dat is iets anders dan de frequent bepleite saamhorigheid, die in de praktijk neerkomt op het smeden van een front van gelijkgestemden.

Vervolgens onderwerpt een rits jonge sprekers het begrip liberalisme aan bespiegelingen, maar de publicatie waar de avond om draait, blijft buiten schot. De voorzitter van Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, betwijfelt of de door Heijne gesignaleerde 'elitehaat' verwerpelijk is, "al vraag ik me af of je dat haat zou moeten noemen".

Anderhalve week later wachten op zaterdagmiddag de eerste drie rijen klapstoeltjes bij de Haagse kwaliteitsboekhandel Paagman op 'Paagman Privelege Pashouders vanaf level Silver'. Circa tachtig overige belangstellenden zijn veroordeeld tot een niet-gereserveerde zitplaats. De schrijver heeft er zin in 'op deze prachtige dag'. Hij vertelt over de Notre Dame en de baan; van zijn betoog kan hij inmiddels moeiteloos een korte, een iets uitgebreide of een lange versie reciteren. Af en toe kijkt hij op zijn horloge om de tijd in de gaten te houden: "Je gooit er een kwartje in en ik begin te praten." Aan het slot van zijn verhandeling is er gelegenheid tot het stellen van vragen.

"Waarom gaat u niet praten met Boris van der Ham?" informeert een oudere heer. "Veel van uw ideeën passen bij waar het Humanistisch Verbond voor staat."

Daar kan Heijne kort over zijn. "Ik bewaar

‘We zijn geneigd feiten aan te passen bij wat we vinden, emoties laten zich niet temmen door feiten’

graag mijn onafhankelijkheid. Ik vind mezelf te oud om de politiek in te gaan."

Met een van chocola gemaakte cadeaueditie van *Mens/onmens* onder de arm verlaat de auteur de winkel.

In Rotterdam wordt hij ondervraagd door collega-schrijver Marcel Möring, die stelt: "Toen ik het boek uit had, bedacht ik dat je het jezelf makkelijker had kunnen maken door te stellen: de mens is dom." "De mens is niet dom," antwoordt Heijne, "maar evenmin een rationeel wezen. We zijn geneigd feiten aan te passen bij wat we vinden, emoties laten zich niet temmen door feiten."

Twee weken nog. Daarna zit zijn triomftocht langs zalen, zaaltjes en boekhandels erop. In Parijs kan hij zich weer *full time* wijden aan zijn belangrijkste bezigheid: schrijven. Hij heeft al een ideeetje voor een volgend boek.

Vragen te over rond ‘Slager van Celebes’

Bauke Geersing noemt in zijn boek Kapitein Raymond Westerling en de Zuid-Celebes-affaire (1946 -1947) de opvatting dat Westerling een oorlogsmisdadiger was, ‘onhistorische kletsboek’. Verhalen en boeken over Westerling te over, maar de raadsels overheersen.

door TOMAS ROSS

Klooiend aan mijn nieuwe roman *Indisch Requiem*, waarin Raymond Westerling, alias De Turk, een rol speelt, viel vorige maand *Argus* in de bus met twee stukken over ‘de Slager van Celebes’. Een anekdotische herinnering van Maarten Spanjer, die hem in de jaren tachtig in Nederland leerde kennen en hem ‘zachttaardig’, ‘voorkomend’ en ‘trouw’ noemt; en een artikel van John Jansen van Galen, waarin hij zijn verwondering erover uitspreekt hoe weinig, zeg maar géén aandacht er is voor het boek *Kapitein Raymond Westerling en de Zuid-Celebes-affaire* (1946 -1947) van de jurist Bauke Geersing, dat afgelopen najaar verscheen. *Eerherstel voor Westerling* had de (onder)titel kunnen zijn, want Geersing noemt de opvatting dat De Turk een oorlogsmisdadiger was, ‘onhistorische kletsboek’ van historici met een vooringenomen, antikoloniale visie, waardoor ze hem veroordelen aan de hand van de hedendaagse ideologische opvattingen. Altijd aardig, zo’n protest tegen politieke correctheid - zie Zwarte Piet.

Overigens verwijt Geersing de pot de ketel, want zijn conclusie dat Westerling op Celebes een bijzondere en succesvolle militaire prestatie heeft geleverd, is minstens even subjectief en nauwelijks gestoeld op betrouwbare bronnen. Die overigens wat betreft Westerlings oorlogsmisdaden als commandant van het Depot Speciale Troepen (DSP) op Zuid-Celebes net zo subjectief zijn, mondeling overgeleverd door slachtoffers die het konden navertellen. Zo lopen de schattingen over het aantal dodelijke slachtoffers uiteen van viertot veertigduizend.

Dat Geersings boek geen aandacht kreeg, zou je trouwens net zo ‘ideologisch’ kunnen verklaren:

doodzwijgen. Werkt altijd (het boek verkoopt ook niet), maar is ook een teken van zwakte, want Geersing heeft gelijk als hij zegt dat Westerling niet op eigen houtje handelde, maar volgens de regels en in opdracht van de Nederlandse politieke en militaire leiding. En dat hij wel degelijk een grote aanhang had; in Nederland, waar vrouwen hem huwelijksaanzoeken deden en vaders hun pasgeboren zoontjes Raymond noemden, maar ook in Indonesië. Niet alleen van zijn veelal Zuid-Molukse soldaten, maar ook van moslims en van de Indische adel die fel tegen Soekarno’s semi-marxistische ideologie waren.

Verhalen en boeken over Westerling (1919-1987) te over, maar er zijn altijd nog veel raadsels, vooral ook door hem zelf gecreëerd in zijn autobiografie *Mijn Memoires* uit 1952 (al werd het door de *Fransse* auteur Dominique Venner in *Westerling, Guerilla Dtory*, Parijs, 1977, dat hier in 1982 verscheen als *De Eenling*, vertaald en bewerkt door onder anderen mijn collega-schrijver Felix Thijssen, thrillerauteur, dan weet je het wel).

Het boek werd ironisch genoeg gepubliceerd door uitgeverij Spoor. Generaal Simon Spoor was opperbevelhebber van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (Knill), dus hij was een superieur van Westerling en was met hem bevriend. Spoor leidde de twee politionele acties en was mordicus tegen de voorgenomen soevereiniteitsoverdracht in december 1949. Die Spoor overigens niet meemaakte, hij stierf in mei. Hartfalen, zo luidde de doods-oorzaak, onderschreven door de hedendaagse historici; vergiftigd in opdracht van Soekarno, zeggen anderen, onder wie ik (thrillerschrijver). Nooit opgelost, waarover een andere keer.

Grootste raadsel rond Westerling, verondersteld oorlogsmisdadiger, samenzweerder en pleger van een mislukte coup in januari 1950 in Bandung, dus ná de soevereiniteitsoverdracht: waarom werd hij hier niet veroordeeld? En welke politici en hoge militairen over wie Geersing schrijft, speelden daarbij belangrijke rol? En als u het mij vraagt, daar is ie weer, onder hen was ook prins Bernhard, bij wiens staf Westerling eind 1944 in bevrijd België en Nederland zat.

Na de coup vluchtte Westerling in februari naar Singapore, dan nog

onder Brits beheer. Hij kreeg daar bij hulp van de Knill-generaal-majoor Dirk van Langen (grootvader van *Andere Tijden*-presentator Hans Goedkoop): een Catalina-vliegboot, een vals paspoort en een stapel dollars. Al na enkele dagen werd Westerling (aangeschoten, altijd een grote bek) door de Britten gearresteerd wegens het illegaal binnenkomen met een vals paspoort. Maar ze leverden hem niet uit aan Soekarno. Raadsel, maar vermoedelijk omdat hij door hen was opgeleid en met de Britse troepen najaar 1945 in Indië vocht. Géén raadsel: waarom hij dan niet werd uitgeleverd aan Nederland. Willem Drees, toen premier, wist namelijk donders goed van ‘die politieke en militaire leiding’, en van de hulp van Van Langen. Sterker, Van Langen had Drees’ fiat.

Ander raadsel: waarom werd hij zes maanden vastgehouden voor een toch gering vergrijp als een vals paspoort? Omdat Drees c.s. eerst wilde weten wát Westerling dan wel precies wist? Bijvoorbeeld van dat fiat aan Van Langen? Reken maar dat Soekarno er goud voor over had gehad dat bevestigd te krijgen.

Uiteindelijk werd Westerling in augustus vrijgesproken. Geestige bijkomstigheid: Soekarno werd veroordeeld de proceskosten te betalen. Drees liet hem daarna alsnog halen. Onze consul-generaal in Singapore, Jaap van der Gaag, gaf hem een paspoort uitsluitend bestemd voor West-Europa en een ticket enkele reis. Maar Van der Gaag regelde nog meer, en dus ook niet op eigen houtje. Tijdens een tussenlanding in Caïro nam de Egyptische veiligheidsdienst Westerling over van de Nederlandse marechaussee en zette hem op een vliegtuig van Sabena naar Brussel. Rara, maar niet heus. Het was een Haagse deal: onthoud je daar van politieke en militaire activiteiten en we doen je niks (als gezegd had hij een grote aanhang in Nederland). Raadsel: hij hield zich meteen bezig met activiteiten ten gunste van de net opgerichte Republiek der Zuid-Molukken (onder anderen met Erik Hazelhoff Roelfzema, vriend van Bernhard, de Soldaat en de Schavuit van Oranje).

Grootste raadsel: Westerling kwam met vrouw en kinderen naar Amsterdam, kreeg een staatspensioen, kocht een huis aan de Willemsparkweg en genoot ongestoord van zijn leven (lees Maarten Span-

24 augustus 1950: Raymond Westerling bij zijn aankomst in Brussel.

FOTO ANP

jer nog een keer). Wel verklaarde hij in 1969 voor de NCRV dat hij en niemand anders verantwoordelijk was voor de slachtoffers op Celebes. Wie dekte hij?

Eind jaren tachtig vertelde Joop van Tijn me hoe hij als journalist bij de *Haagse Post* een telefoontje kreeg van Westerling, die hem een primeur van jewelste beloofde. Joop, die als jochie in het Jappenkamp had gezeten, was vanzelfsprekend enthousiast, want het gerucht circuleerde al langer dat Westerling

een kistje met compromitterende documenten had die bij bekendmaking alsnog de koppen op het Binnenhof en op Defensie zouden laten rollen.

Popelend zat Joop dus in het afgesproken café, maar Westerling kwam niet en wilde nadien ook geen uitleg geven.

De BVD? De MIVD? Met de dood bedreigd?

Raadsels. Net als waar dat kistje is gebleven.

Nu dus mijn eigen boek. Maar ja, een thriller. Dan weet je het dus wel.

door WILLEM DE BRUIN

Nederlandse actiegroepen reageerden eind februari opgetogen op het vonnis van een Britse rechter waarin een streep werd gezet door de uitbreiding van de Londense luchthaven Heathrow met een derde start- en landingsbaan. Die uitbreiding is volgens de rechter in strijd met het klimaatbeleid van de Britse regering en de afspraken die op de klimaat-top in Parijs zijn gemaakt.

Het klimaatakkoord van Parijs is ook voor het Nederlandse kabinet uitgangspunt van beleid. Dus waarom zou niet ook hier de hulp van de rechter kunnen worden ingeroepen om de groeiambities van Schiphol te frustreren? Hun reactie is begrijpelijk. Bij de presentatie van de jaarcijfers toonde Schiphol-directeur Dick Benschop zich kort daarvoor nog geïrriteerd over het uitblijven van een besluit over een verdere groei van de luchthaven. “*Get Schiphol done*,” riep hij Den Haag toe. Benschop kan zich deze arrogante houding veroorloven, omdat hij, net als zijn voorgangers, weet dat als het erop aankomt, de politiek uiteindelijk altijd wijkt voor het belang van de luchthaven. Zo bezien kan er voor de tegenstanders van Schiphol wel eens weinig anders overblijven dan een gang naar de rechter.

Het vonnis van de Britse rechter vestigt ook de aandacht op iets anders. Zoals gezegd wilde de directie van Heathrow de luchthaven uitbreiden met een derde start- en landingsbaan. De gemeten naar het aantal passagiers drukste luchthaven van Europa heeft inderdaad maar twee start- en landingsbanen. Schiphol heeft er zes. Toch verwerkt de Londense luchthaven net zoveel vliegtuigen als Schiphol. Hoe kan dit?

Er is in Nederland geen succesvollere lobby dan die van de luchtvaartsector. Dat succes blijkt wel uit het feit dat zelden de vraag wordt gesteld hoe het toch kan dat de dichtstbevolkte regio van Europa zoveel ruimte biedt aan een luchthaven die zich vooral richt op passagiers die Nederland helemaal niet als bestemming hebben. In plaats daarvan laat men zich steeds opnieuw een rad voor ogen draaien met de belofte dat een groei van het vliegverkeer mogelijk is zonder meer lawaai te veroorzaken. Om te kunnen blijven groeien zonder dat dit te veel weerstand oproept, is er, anders dan in het geval van Heathrow, voor gekozen de hinder over de omgeving uit te smeren en als het ware te verdunnen. Het werd zelfs een argument om Schiphol eind vorige eeuw met nog een zesde

Alleen de rechter kan Schiphol stoppen

Er is in Nederland geen succesvollere lobby dan die van de luchtvaartsector. Dat succes blijkt wel uit het feit dat zelden de vraag wordt gesteld hoe het toch kan dat de dichtstbevolkte regio van het dichtstbevolkte land van Europa zoveel ruimte biedt aan een luchthaven die zich vooral richt op passagiers die Nederland helemaal niet als bestemming hebben.

start- en landingsbaan uit te breiden, de Polderbaan. Het gevolg is dat geen andere luchthaven in Europa zo ruim in zijn jas zit als Schiphol. Zoals de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO) het in een studie over de toekomst van Schiphol formuleerde: de Nederlandse luchthaven is met het huidige banenstelsel in vergelijking met de concurrentie ‘rijkkelijk be-deeld’. Het zijn vooral de geluidsnormen die een optimale benutting van deze capaciteit in de weg zitten. Dat terwijl het banenstelsel destijds juist vanwege zijn groeimogelijkheden werd ontworpen.

Het probleem is dat het werd gedacht in een tijd dat niemand nog klaagde over het lawaai van toen nog overwegend propellervliegtuigen. Door toedoen van de gedreven Jan Dellaert, van 1926 tot 1960 havenmeester respectievelijk directeur van de luchthaven, behoorde Schiphol al aan het eind van de jaren dertig tot de modernste luchthavens van Europa. Na de oorlog maakte Dellaert plannen voor een geheel nieuwe luchthaven. Anticiperend op een sterke groei van het vliegverkeer bepleitte hij voor een andere opzet dan tot dan toe gebruikelijk. Ook nu nog zijn veel grote luchthavens – zoals Heathrow, Charles de Gaulle (Parijs), Frankfurt en Madrid – uitgerust met twee of meer parallelle start- en landingsbanen. Dellaert bepleitte daarentegen een stelsel waarbij de start- en landingsbanen vanuit de terminal alle windrichtingen uitwaaien. Dit zou de bedrijfszekerheid en daarmee de capaciteit aanzienlijk vergroten. Er zat ook een nadeel aan: het vreet ruimte. Met een oppervlakte van 27

vierkante kilometer is Schiphol inmiddels ruim tweemaal zo groot als Heathrow. Voor Dellaert speelde dat destijds geen rol; de Haarlemmer-meerpolder was op dat moment nog zo goed als leeg.

Voor politieke weerstand hoefde hij niet te vrezen. Amsterdam wilde vanaf het begin verhinderen dat Rotterdam de in de oorlog verwoeste luchthaven Waalhaven nieuw leven zou inblazen. Verder realiseerde men zich dat Schiphol de internationale concurrentie alleen zou kunnen winnen door zich als overstapluchthaven te positioneren en dus meer capaciteit moest hebben dan een bestemming als Nederland rechtvaardigde.

Dellaert overleed in 1960 en maakte daardoor nog net mee dat zijn plan een paar grote misrekeningen bevatte die ons tot op de dag van vandaag achtervolgen. Allereerst miskende hij de opkomst van het straalvliegtuig. In 1956 landde voor het eerst een door straalmotoren aangedreven vliegtuig – een Franse Caravelle – op Schiphol en de enorme herrie die het toestel produceerde, maakte duidelijk dat zich een nieuw probleem aandeede: de geluidshinder. Dat probleem werd al snel acuut door een andere misrekening. De toekomstplannen van Schiphol bleken op geen enkele manier te zijn afgestemd met de woningbouwplannen van Amsterdam. De inwoners van Buitenveldert ondervonden daarvan als eerste de gevolgen, maar in de daaropvolgende decennia zouden de inwoners van steeds meer plaatsen rond de luchthaven uit hun slaap worden gehouden.

Wat Dellaert niet kon worden aangerekend, is dat de Nederlandse bestuurs-cultuur de problemen nog zou verergeren. Want je kunt wel afspreken dat er niet meer gebouwd mag worden onder de aanvliegroutes van Schiphol, ambitieuze wethouders laten zich in Nederland niet zo snel tot de orde roepen, in de wetenschap dat Den Haag zelden echt de regie pakt. Het vormde het begin van eindeloos gepolder over geluidscouturen en ‘preferentieel baangebruik’, wat zoveel wil zeggen dat, als het even kan, die banen worden gebruikt die de minste hinder opleveren. Daar zit echter een grens aan, een grens die volgens veel omwonenden allang is overschreden.

Eind vorig jaar toverde Schiphol een ‘oplossing’ uit de hoge hoed: als parallel aan de Kaagbaan en de Polderbaan nog een zevende en achtste start- en landingsbaan zouden worden aangelegd, hoeven de banen die nu de meeste overlast geven minder of zelfs helemaal niet meer te worden gebruikt. De bewonersgroepen aan wie dit plan werd voorgelegd, hadden zomaar het gevoel dat dit te mooi was om waar te zijn.

In de rubriek Achterwaarts! (de naam is ontleend aan de memoires van journalist Max Nord) kijken bekende en minder bekende mensen terug op episodes uit hun leven.

De zegening van paus Pius XII

door TED VIERHOUT

Speakers, woofers en blasters, daar was nog geen sprake van, televisie was nog nauwelijks ontwikkeld. Wie het kon betalen, bezat een groot radiotoestel met ivorkleurige druktoetsen. Wij hadden een klein bakelieten kistje, met doek van gouddoorregen stof, een draaiknop voor geluid en eentje voor de zenders, die piepend en kreunend voorbijkwamen, en bovenin een Groen Oog, dat na het aanzetten aarzeland oplichtte.

Toch, hoe miniem ook, dat apparaat stond nu en dan in het centrum van de belangstelling. Geen hoorspel van *Paul Vlaanderen* wilde mijn moeder missen. *Wigwam*, *Open U* was meer iets voor mij, terwijl mijn vader *Negen Heit de Klok* wel lollig vond.

Maar nu, op paaszondag, was er een heel andere figuur aan de orde: paus Pius XII, die vanuit Rome zijn zegen gaf, *Urbi et Orbi*, aan de stad (Rome, begreep ik) en aan de Wereld, dus óók aan ons. Een mirakel op zich, en intussen natuurlijk mooi meegenomen. Je hoefde er niet eens de deur voor uit. Inclusief werd óók meteen gratis thuisbezorgd: een totale vergeving van alle zonden, iets wat mij als frequent masturbant uitstekend te pas kwam. Mogelijk ook een genezing van mijn allang sukkelende vader of van de maandelijkske migraine van mijn moeder. Reden te over dus om ruim op tijd vóór het Uur U – twaalf uur 's middags – ons gedrieën voor het magische kastje te installeren.

Onnodig lang, voor mij althans, werden uitgeleg en commentaar geleverd door de, om onbegrijpelijke redenen, nogal bekende reporter Leo Pagano – goed thuis, dat wel, in de Vaticaanse contreien – wiens blerende stem het hele toestel deed vibreren. Een voorstelling van hoe of waar de paus nu feitelijk verscheen, hoe het Sint-Pietersplein eruitzag, kon ik me ondanks alle geklets niet maken. Hij moest zeker van ver

Paus Pius XII spreekt de zegen Urbi et Orbi uit.

komen, want de reporter had zich al driemaal vergist in z'n aankondiging, maar ja, eindelijk dan toch brulde hij uit dat, 'Jawel! Jawel!', hij 'de witte gedaante van de Heilige Vader' op de buitenloggia zag verschijnen.

"Allemachtig!" riep mijn moeder uit, teken dat ook hier binnenshuis de stemming haar hoogtepunt naderde.

Het geschreeuw van de verslaggever ging crescendo, kon het geruis van de juichende menigte daar op het verre plein bijna niet overstemmen, totdat het ineens stiller werd.

Een gekraak van de speaker, ja, nú... het was zo ver. "Op de knieën!" zei vader en hij wrong zijn pijnlijke leden in dezelfde positie en boog zich, net als mijn moeder, voorover op een stoelzitting.

Ik keek net boven de tafel uit, mijn blik in spanning gericht op het kastje. Het oog glansde groen, helderder, leek het, dan voorheen: avanti, het sein stond op veilig en ja, hoor, opeens, als door een telefoon, klonk de ietwat schorre, nasale en uitzonderlijke stem: "*In nomine Pááá-tris, ette Fíííli, ette Spííritu Sááánci...!*" En daarop: "*Descendat... Super vos... Maneat sèèèmper...!*"

Daar vloden mijn zonden! Ik verwachtte een windvlaag door mijn lichaam, een siddering, of ten minste een trilling, maar voelde helemaal niets.

Vader en moeder rezen moeizaam overeind.

"Zo!" zuchtte mijn vader. "Da's ook weer gebeurd!"

Het klonk alsof hij een klus had geklaard. Een stoelpoot repareren, de afwas of zo.

Voor mezelf echter bleef het hele gebeuren nog lange tijd een onvatbaar mirakel. Het was niet niks, alle ondeugd vergeven, over een afstand van meer dan duizend kilometer, dwars door de lucht. Alleen vroeg ik mij af hoe dat toch vroeger ging, in vorige eeuwen, met al die zondaars.

Werkte zo'n zegen nou ook zónder radio?

Ted Vierhout (1941) is schrijver, dichter en voormalig docent Nederlands.

Door de grond gaan

door JELTO DRENTH

Mijn grote zus speelde piano, en dat wilde ik ook. Pianoles was dus het cadeau voor mijn negende verjaardag en kort daarna ging ik, met een dun boekje met groene kaft, naar juffrouw Withaar, één straat verderop. Zij legde het notenschrift uit en daarna liet ze me een paar vijfvingerstukjes spelen. Dat ging best goed; opgetogen holde ik naar huis, en daar lukte het niet. Tranen met tuiten heb ik gehuild.

Al een paar maanden later was het concert voor ouders en familie van juffrouw Withaars leerlingen. Ik had met het meisje dat altijd na mij kwam een stukje voor vier handen ingestudeerd. Toen we naar de

piano liepen, stond daar maar één kruik. Juffrouw Withaar stond op, en ik dacht dat zij vond dat ze, voor zo'n kort stukje, wel even staande kon luisteren. Ik had haar stoel al opgetild, toen ze me wees op een lege plek op de eerste rij. Terwijl ik die stoel naar de piano droeg, kon ik wel door de grond gaan. Of we het er een beetje goed afgebracht hebben, staat me niet meer bij.

Ongeveer dertig jaar later was mijn beroep seksuoloog en ik moest in de rechtbank toelichting geven bij een rapportage die ik gemaakt had over een man die terechtstond wegens seksueel misbruik van kinderen. Het was een zaak die in een besloten kerkelijke gemeenschap veel

ophef had veroorzaakt. Er zaten nogal wat boze mensen op de publieke stoelen. Ik vertelde de president dat ik er moeite mee zou hebben de meest expliciete, emotionele details uit mijn rapportage uitvoerig te bespreken met zo veel kennissen van de man onder het gehoor, en vroeg of mijn ondervraging achter gesloten deuren mocht plaatsvinden. "Daar vraagt u nogal wat. De openbaarheid van de rechtspraak is een groot goed waar wij niet snel van afwijken. Dit moeten we even in de raadkamer bespreken."

De drie rechters stonden op en liepen naar een deur. Ik had al vijf stappen in die richting gezet toen ik door een niet mis te verstaan handgebaar op mijn plaats gezet

werd; ik was bij de beraadslaging niet nodig. Bij de stappen terug en tijdens de minuten wachten aan het hekje voelde ik me erg opgelaten en bekeken.

Mijn verzoek werd geweigerd. Hoe het verhoor verder verliep en wat de uitspraak uiteindelijk was, is in mijn geheugen weggezakt.

Jelto Drenth (1946) studeerde

medicijnen, was werkzaam bij de Rutgersstichting en specialiseerde zich tot seksuoloog.

Kinderbioscoop

door PETER SCHRIJNDERS

De Amsterdamse bioscoop The Movies op de Haarlemmerdijk heette in de jaren zestig Hollandia. Op de zondagmiddagen was het een kinderbioscoop. Bij de kassa hingen bordjes met 'Matinee', 'Loge' en 'Stalles'. Als ik er thuis naar vroeg kon niemand me uitleggen wat dat betekende. De uitgelaten horde kinderen, veelal uit de Jordaan en van het Bickerseiland, werd door een zekere Henk over de rijen met zitplaatsen verdeeld. Daarna kwam de 'ouvreuse', een woord dat ik ook niet snapte, met een blad vol chocolade en ijsjes. Het was een gedrang als kinderen zich met een dubbelte in de hand naar het gangpad haastten. Soms was er een vader die tijdens de Stan en Ollie- of Stooogesfilm gebruikmaakte van de asbak die bij elke zitplaats te

vinden was. De door de projectielamp gevangen blauwgrijze walm toverde dan hoog boven onze hoofden een apocalyptisch schouwspel.

Die zondagmiddag nam Henk me apart en zei op vriendelijke toon: "Wacht hier." Ik zag Rudolf, die met een paar vriendjes op de valreep kwam binnengerend. "Waarom sta je hier?" vroeg hij. "Ik moet hier wachten," antwoordde ik. Rudolf keek me kort aan en liep door. Toen de lichten doofden en er muziek uit de luidsprekers schetterde, kwam Henk, die met een zaklantaarn het gangpad bescheen. Hij loodste me naar de achterste rijen die leeg waren, wees me een plaats en ging naast me zitten. Niet lang daarna voelde ik een hand die eerst aarzeland mijn knie aanraakte en vervolgens hard langs mijn dijen omhoog drong. Ik was als versteend. Daarna begon hij aan de knooppjes van mijn gulp te from-

Bioscoop Hollandia op de Haarlemmerdijk.

melen. Ik zag in het gangpad een gedaante naderbij komen, waarna Henk zijn hand terugtrok en strak voor zich uit keek. "Kom!" riep Rudolf. "We hebben een plaats voor je vrijgehouden." Ik wurmde me langs Henk en liep achter Rudolf aan. Na de film zei Rudolf, terwijl op de Haarlemmerdijk onze ogen aan het daglicht wenden: "Hou hier thuis je mond over, anders kunnen we de bioscoop

op zondag wel gedag zeggen."

Peter Schrijnders (1955) is fotograaf en muzikant.

door ROGERIA BURGERS

Vroeger woonden wij in Beuningen in een groot oud wit huis en na de dood van mijn moeder was mijn vader beneden gaan slapen. Als hij 's morgens wakker werd, kon hij vanuit zijn bed met allerlei katroletjes en touwtjes het raam op een kier zetten, de ventilator aanzetten en de gordijnen openen.

Dan kon hij op de kerkklok zien hoe laat het was...

Maar in de zomer zorgde een rij populieren ervoor dat het zicht op die klok was verdwenen. Mijn vader vroeg aan Jan Cornelissen, de tuinman, om in de boom te klimmen en hij ging op zijn bed liggen en gaf instructies hoe Jan in de boom een gat moest snoeien, een beetje hier, een beetje daar er nog wat af, zodat hij alsnog op de kerkklok kon kijken.

In de zomer werd dit elke week herhaald, tot de winter inviel en de

bomen kaal werden. En het gat werd steeds duidelijker zichtbaar. Als takken niet te dik zijn en veelvuldig gesnoeid worden, laten ze het uiteindelijk afweten en groeien ze langzamer. Toch bleek het elk jaar weer nodig, want wat bloeit, groeit.

Mijn vader is dood, Jan is dood, het huis is verkocht.

Onlangs reed ik langs het huis en zag dat er in die boom nog steeds een gaatje zit, in de vorm van een medailloon, zoals mijn vader dat noemde, vergroeid met de tijd...

Rogeria Burgers (1950) was docente en maakt radio-documentaires.

Een uur geld tellen

door WILLEM VAN MANEN

Met diverse ensembles heb ik in Italië opgetreden, maar na afloop werd er meestal een en ander afgetrokken van de overeengekomen uitkoopsom vanwege publiciteit, techniek en consumpties. De enige betrouwbare werkgever in dit opzicht die ik heb meegemaakt, was de RAI, de nationale Italiaanse radio-omroep.

Rond 1980 was ik op tournee met het Willem Breuker Kollektief. We speelden in een mooi park in een buitenwijk van Rome. Er zaten een paar honderd mensen en het was prachtig weer. Maar we wilden graag voordat we begonnen al wat geld zien. Dat bleek niet mogelijk, in de pauze konden we naar het kantoorje komen.

Onze overeengekomen uitkoop was in totaal drieduizend gulden voor tien musici, omgerekend naar Italiaanse valuta drie miljoen lires in die tijd.

In de pauze ging ik met Breuker naar dat kantoorje en daar werd ons een kussensloop overhandigd met biljetten van duizend lire (waarde één gulden per stuk). We hebben een uur zitten tellen en kwamen toen uit op minder dan de helft. Bij navraag werd ons verzekerd (uiteraard in gebroken Engels) dat de rest na het concert werd betaald.

Na het geslaagde optreden

plus toegift ging ik weer naar het kantoorje, maar dat was gesloten, er zat niemand meer.

Ik had het adres van de tussenpersoon en ben naar zijn huis gegaan, maar hij was niet thuis. Toen ben ik tegenover zijn huis in een hotelletje gaan zitten. De volgende morgen zag ik hem aankomen. Ik sprak hem aan en hij nam me mee in zijn auto naar een locatie in een buitenwijk. Dat was een gesloten winkel waarvan hij de sleutel had. Binnen hingen een paar schilderijtjes, en hij sprak plechtig: "*All these paintings are for you...*"

Ik heb hem een duw gegeven en met een taxi was ik nog net op tijd voor de trein naar het volgende concert. De rest van het geld hebben we natuurlijk nooit ontvangen. Bij thuiskomst heb ik de Nederlandse ambassade in Rome gebeld, maar daar werd gezegd dat we maar een Italiaanse advocaat moesten inhuren.

Willem van Manen (1940) was trombonist en componist. Hij speelde ongeveer vijfduizend concerten en schreef zo'n honderd composities.

De na-ijlende oorlog

door A.J. HEERMA VAN VOSS

Het salontafeltje was vrij lang, recht-hoekig; mijn cassette recorder stond erop, er lagen wat papieren. We zaten in de dependance van de Jellergersmakliniek in Oegstgeest, ‘de villa’: tegenover mij prof. dr. J. Bastiaans. Een imponerende verschijning, in driedelig pak, die daar al jaren zetelde, maar toch soms bijna leek te struikelen over dat lage tafeltje – dat viel me op.

In die werkkamer voerde ik eind 1976 twee uitvoerige gesprekken met de psychiater die landelijke vermaardheid genoot als het over de (na-ijlende) gevolgen van de Oorlog ging. En daar wemelde het van, in die tijd: ‘de drie van Breda’, Weinreb, Menten, Aantjes, de opkomst van de ‘tweede generatie’ – nog afgezien van de tijd-geest, die ook voor de jongeren in het teken van vrijheid en verzet stond.

Directe aanleiding was Friedrich Weinreb, die het land langdurig in een polemische greep had gehouden (hoofdrolspelers Renate Rubinstein/Aad Nuis contra W.F. Hermans en Henriëtte Boas). Was hij een bijzonder onorthodoxe verzetsheld, een fantast, of beide? In een recent, vuistdik onderzoeksrapport van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie was hij aan de kaak gesteld als oplichter, die in de oorlogsjaren vooral zijn eigen overleving had gediend. De storm was geluwd.

Ook wilde ik meer weten over het geval-Eibert Meester. Eerste Kamerlid voor de PvdA, waarvan hij eerder bijna tien jaar secretaris-penningmeester was, maar onder pseudoniem hoofdpersoon van het boek *Allemaal rottigheid/allemaal ellende* (ondertitel *Het KZ-syndroom van Willem van Salland*) van Wim Wennekes (Wetenschappelijke Uitgeverij, 1975): ‘Aangrijpende verslagen van zes LSD-zittingen, geleid door de Leidse psychiater professor dr. J. Bastiaans, die samen met een verzetzman het spoor terug volgde naar ‘toen’.’ Met een kort voorwoord van Bernhard, Prins der Nederlanden, die vond dat iedereen dit boek zou moeten lezen ‘om enigszins te weten wat er in de oorlog hier is gebeurd’. Slotzin van de hoogleraar over zijn voormalige patiënt: ‘Terug van zijn reis naar ‘toen’, kan hij aan de toekomst gaan werken en deze in vrijheid aanvaarden.’

Ik kende Bastiaans uiteraard van de televisie (*Begrijpt u nu waarom ik huil?* van Louis van Gasteren, 1969), had hem vanaf de tribune in de Tweede Kamer in het tumult rond de Drie van Breda gevolgd, maar nog nooit gesproken.

Vrij Nederland drukte, op 29 maart 1976, als voorpublicatie anderhalve pagina uit *Allemaal rottigheid/allemaal ellende* af.

(...) Bastiaans, die op de rand van het bed is gaan zitten en daar uren zal blijven, heel vaderlijk, vlak bij zijn oor: *Maar je hebt heel wat mensenlevens gered!*
— Misschien wel...
B. Heel wat!
— Ik heb in ieder geval m’n best gedaan, dokter.’
B. Wij weten wat je gedaan hebt. Maar we waren niet almachtig. En dat heb je te accepteren.
— ...Accepteren, hè?... Ja...
(...)

De ruim 140 bladzijden van het boek las ik geïn-

trigeerd, al voelde ik me nooit echt thuis bij de al te nadrukkelijke nabijheid van de opgetekende dialogen – die me meer aan het soort hardhandige, toen populaire ‘sensitivitytrainingen’ deden denken dan aan psychotherapie zoals ik die kende. Solidariteit en schuldgevoel waren de sleutelbegrippen; de kop was: ‘Ik heb echt mijn best gedaan, echt waar.’ Ik schreef er toen niet over.

B. Moest je, toen je in die kelder zo geslagen werd, ook braken?

— Jaaa... verschrikkelijk is dat geweest...

B. Die herinnering zit er nog helemaal in, hè? Ze hebben je daar tot kotsen aan toe kapot geslagen.

— Ja...

B. En die herinnering kwam nu weer even terug. — (terugvallend in de kussens, de armen strak langs het lichaam, de handen in vuisten)

— Ja...

B. Je hebt nog steeds het idee dat je in de oorlogsjaren fouten hebt gemaakt, waardoor mensen kapot zijn gegaan. Fouten, waarvoor je jezelf wilt straffen. Je vindt dat je af en toe te veel risico nam.

— Ja...

B. En je denkt: had ik dat maar niet gedaan, dan waren ‘de anderen’ nu misschien nog in leven. Van Salland kijkt verdwaasd de kamer in, schrikt en drukt snel het gezicht weer in de kussens.
(...)

Het boek kreeg een onverwachte ontknoping. In april 1976 onthulde het familieblad *Panorama* dat achter het pseudoniem ‘Willem van Salland’ PvdA-functionaris Eibert Meester schuilging. Maar van zijn verzetsoverleden konden vrienden en kennissen zich weinig tot niets herinneren; ook auteur Wennekes van *Allemaal rottigheid* moest in Vrij Nederland tot de conclusie komen dat de meest spectaculaire gebeurtenissen ‘onbewijsbaar’ of ‘bewijsbaar onjuist’ waren. Meester was geen Kamerlid meer, zijn verzetsspensioen werd gestopt. Het commentaar van professor Bastiaans in VN was: ‘Een medisch fenomeen op het gebied van de pseudologie.’

Als voorbereiding op het vraaggesprek had ik ook het fascinerende proefschrift van R.F. Berg over *pseudologia fantastica* gelezen, *Liegen met en zonder opzet* (Bijleveld, 1960). De casettebandjes van de gesprekken typte ik uit (dat deed je toen nog), waarna het resultaat op 25 december 1976 verscheen op vier pagina’s van de *Haagse Post*, het opinieweekblad waar ik werkte.

Het begin:

“Meneer Meester,” zegt Bastiaans, “is een waanzinnig probleem. Ik zit hier met een medisch raadsel. Iemand die zoveel jaren bonafide heeft gefunctioneerd... Ik durf nóg niet te zeggen: het is allemaal fantasie geweest. Als je een uur met iemand op de grond ligt te rollen omdat hij meent dat hij in de Euterpestraat door je kapotgeslagen wordt, of dat hij in een hinderlaag zit...”

“Nadat ik getipt was dat het niet klopte, ben ik een jaar lang bezig geweest om erachter te komen. Ik ben er niet achter gekomen.” (...)
“Nogmaals, voor mij blijft hij een medisch raadsel. Het is geen pseudoloog in de gewone zin van het woord; het is ook absoluut geen bewuste constructie van hem geweest.”

Wat dan wel?

“Het enige dat we weten is dat hij een heel levendig fantasieleven moet hebben gehad. Zijn

eerste vrouw, die hem in dat boekje herkend had en die ik overigens zeer rancuneus vond, zei: ‘Hij fantaseerde in een week meer dan een ander in een jaar. Maar dat kwam uit alles wat we wisten van na de oorlog niet tevoorschijn’.”
(...)

“Kijk eens, het komt wel vaker voor dat de Stichting ’40-’45 of wij belazerd worden door mensen die een uitkering willen krijgen. Dat is het nadeel van de publiciteit. Sinds er zoveel over geschreven is, denken sommige mensen: dat is misschien ook wat voor mij. En een dokter is er primair om je te helpen en niet om je als een rechercheur te onderzoeken.”

Na een uiteenzetting over de pseudoloog-in-het-algemeen kwam de andere hoofdpersoon ter sprake.

Weinreb heeft een boek geschreven dat Ik die verborgen ben heet.

Bastiaans: “Op het gebied van vriend Weinreb ben ik geen expert. Ik ken hem alleen maar uit de beschrijvingen, en ik zit natuurlijk in een sector waar je veel over zo iemand hoort en veel kunt combineren. Ik vertrouwde het niet. Ik heb vrij vroeg de indruk gekregen dat hij de zaak belazerde.”

Waardoor?

“Dat is natuurlijk altijd een gevoelszaak, al krijg je als je professioneel bent wat eerder het gevoel: ik word beduveld. De overdrevenheid, dat hoort sterk bij deze mensen. (...) Ook het ontwikkelde van al die verhalen, dat zo weinig to the point zijnde van de presentatie, was voor mij een belangrijk criterium om aan de *pseudologia fantastica* te denken. Wel een pseudoloog van grote allure. Het kan namelijk een grote stijl van ziek-zijn zijn, al moet dan toch de vraag gesteld worden hoe je de maatschappij beschermt als de effecten op de medemens destructief zijn. De meeste pseudologen komen heus niet uit eigen beweging bij de psychiater, juist omdat ze aan dat fantaseren zoveel voordeel hebben ontleend. Weinreb is daarvan een meestervoorbeeld.”
Het klinkt al gauw beledigend, iemand etiketteren als een bepaald soort psychiatrisch zieke.

“Natuurlijk, het is een geweldige aanslag op je zelfgevoel. Bij de oorlogsslachtoffers heeft dit-zelfde gespeeld – dat ze eigenlijk niet wilden erkennen dat ze in psychiatrische zin gestoord waren. Het is nog altijd een tragische zaak dat iemand die naar de psychiater moet gestigmatiseerd wordt, zoals de sociologen zeggen.”
(...)

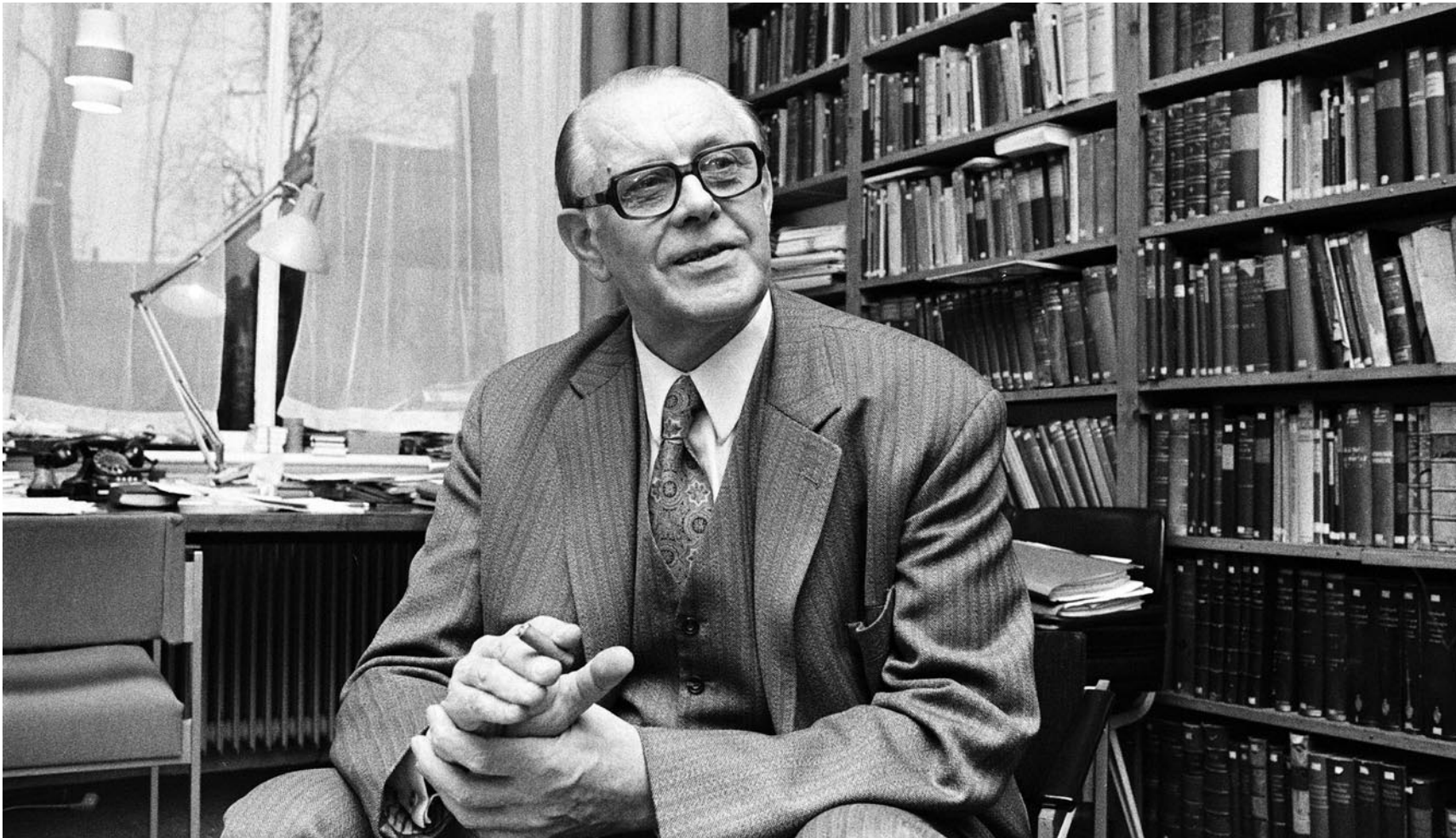
Pseudologen beschouwen zichzelf nogal eens als dokter. Waarom is dat voor hen zo aantrekkelijk?
“Ik dacht dat dat toch wel samenhangt met die innerlijke drang om in het leven van anderen in te grijpen, om veel macht over anderen te hebben. In die pseudologie zit ten slotte een groothedswaanzin, een machtswaan – en als arts kan je een heel stuk macht krijgen.”

Slot van het stuk werd dit:

Was het krenkend, toen u aan Meester ging twijfelen?

“Ik ben er wel van geschrokken. Als je er na al die jaren ervaring, ook met het ontmaskeren, ingevlogen bent, dan vind je dat niet zo leuk. Het krenkt even je zelfgevoel. Maar je weet ook dat je niet almachtig bent.”

De mensen die Weinreb openlijk geloofd hebben, krijgen veel leedvermaak over zich heen, nu hij ontmaskerd is.

Professor Bastiaans

FOTO RONALD HOEBEN

“Als ik primair een rekerchetaak had gehad, en ik er dan in geluisd was, had ik het veel erger gevonden. Maar op bepaalde momenten is het niet zo belangrijk of het fantasie of werkelijkheid is – het gaat erom of die patiënt van het innerlijk complex afkomt.
“Het meest fascinerende is dat Meester nog niet bereid of in staat is om toe te geven dat hij zichzelf wel heeft opgepept in deze zaak. Hij is alleen maar zeer verontwaardigd. Hij zegt tegen mij: ‘Maar professor Bastiaans, als ik geweten had dat ik mezelf hiermee kon schaden, zou ik hier toch nooit aan hebben meegewerkt?’ En dat is juist de vraag. Ik blijf volhouden dat hij alleen nog maar zieker is dan ik dacht.”

Het zorgvuldig componeren van het artikel kostte me de nodige moeite: ik had last van ambivalentie, zo niet verwarring. Aan de ene kant was Bastiaans een imponerende nationale figuur, strijdbaar belangenbehartiger van ‘de’ oorlogsslachtoffers en naar ik aannam zeer deskundig op het gebied van de pseudoloog die Weinreb (b)leek te zijn, al kende hij hem alleen uit de verte. Aan de andere kant was hij er toch heerlijk ingetuind toen het om zijn vroegere patiënt Meester ging, met wie hij over de grond had gerold in het virtuele hoofdkwartier van de Duitsers. De HP-kop maakte er nog een soort eenheid van, met het citaat ‘Dat Weinreb-achtige zit in velen’; de geïnterviewde hoefde het resultaat niet vooraf in te zien.

Een paar dagen later ontving ik via de Haagse Post een korte brief, op het papier van de Psychiatrische Kliniek/Rijkuniversiteit Leiden.

De tekst:

‘Geachte Heer Heerma van Voss,

Bij deze laat ik u weten dat ik de mij toegezonden nummers van HP heb ontvangen. Ik ben diep ontsteld over het resultaat. Ik had U duidelijk gemaakt dat ik beslist geen herhaling wenste

van de Panorama-situatie. Door Uw artikel is een en ander aanzienlijk verergerd. Mijn medische relatie met de heer Meester is door Uw weergave van ons gesprek volledig bedorven. Het spijt mij, meer dan ik U kan zeggen, dat ik U mijn vertrouwen heb gegeven. Doordat de heer Meester zich thans op één lijn gesteld ziet met de heren Weinreb en Menten is een moeizaam genezingsproces volledig tot falen gedoemd.

U zult wel begrijpen dat ik in de toekomst aan redacturen van HP geen inlichtingen meer zal verstrekken.

Hoogachtend,
Prof. dr. J. Bastiaans.’

Ik was even behoorlijk geschokt door deze beschuldigingen, maar tikte al twee dagen later een kloek antwoord, met ‘mr.’ voor mijn naam, wat soms goed uitkwam bij klachten of hoog van de toren terugblazen. Ik was echt verontwaardigd!

De doorslag (die had je toen nog) heb ik ook altijd bewaard: ‘U betreurt het dat u mij uw vertrouwen hebt gegeven, terwijl ik naar mijn eigen gevoel niet anders gedaan heb dan het nauwkeurig weergeven en samenvatten van de door u in een overduidelijke interviewsituatie gesproken woorden. Wat u buiten de krant wilde houden, is er buiten gebleven; het contact met Renate Rubinstein heb ik geheel buiten beschouwing gelaten. Zelfs heb ik enkele medische kwalificaties van de heer Meester die mij niet zo functioneel leken (‘geestelijk dementeren’, ‘aftakeling van het hersenweefsel’) op eigen houtje weggelaten. Misschien had ik meer weggelaten als ik geweten had dat er nog sprake was van een medische relatie, maar ik vernam van u dat u hem al enige tijd niet meer gezien had.’

Van een voortgezet contact kwam het niet meer.

Met professor Bastiaans is het niet goed afgelopen. Geleidelijk verdween hij geheel in de marge van zijn vak, ook

omdat hij zich vastbeet in een jaren slepend conflict rond het vertrek uit zijn klinisch bastion. In 1987 werd hij tenslotte gepensioneerd; hij ging privé nog wel zo’n beetje door, maar overleed in 1997, 80 jaar oud.

In 2009 verscheen een kritisch, goed gedocumenteerd proefschrift over hem, van de hand van de jonge psycholoog Bram Enning: *De oorlog van Bastiaans/De LSD-behandeling van het kampsyndroom* (uitg. Augustus). Mijn bespreking in het *MGv* (Maandblad Geestelijke volksgezondheid), waar ik gewerkt had, was positief, met kanttekeningen: het boek concentreerde zich op zijn meest omstreden behandelvorm, niet op zijn algemene psychotherapeutische attitude.

Wat Bastiaans in de loop der jaren in interviews over zijn eigen belevenissen in oorlogstijd vertelde, is weinig en zeer gevarieerd; ik sloeg er Enning nog eens op na. De aanwijzingen lopen uiteen van ‘een indirecte rol’ tot ‘ondergedoken’, ‘gevaar op deportatie’ en ‘lidmaatschap van een geheime dienst’. Vast staat dat een van zijn benen in de herfst van 1942 gedeeltelijk verlamd raakte (een verkeerde injectie? na een ongeval of een operatie?), waarna hij lang moest revalideren – en vooral toezien.

Het beeld dat ik eraan overhoud is dat van een man die zeker anti-Duits was, maar graag meer had willen beleven om aan die houding een passende vorm te geven. In zijn eigen woorden (tegen Bibeb, 1970): ‘Ik kwam niet in die hel maar ik heb me zo goed ingeleefd, dat ik dacht de mensen te kunnen begrijpen.’ Maar ook daarover heb ik hem nooit meer aangesproken; aan die ontmoetingen van lang geleden had ik genoeg.

Hoewel hij nu vrijwel vergeten is, heeft hij als schutspatroon van ‘zijn jongens’ toch wel een plaats verdiend in de geschiedschrijving van de in de jaren zeventig hevig na-ijlende oorlog. Ik zou zeggen: een standbeeld(je) in de tuin bij zijn vroegere villa in Oegstgeest, maar dan wel wat verweerd.

Meedogenloze zelfbespiegelingen

De onlangs overleden Duitse kunstenaar Ulay ontmoette in 1976 in Amsterdam zijn Servische wederhelft Marina Abramović. Het paar zou twaalf jaar lang spraakmakende performances maken. Vóór hij met Abramović samenwerkte, maakte Ulay als Uwe Laysiepen al performances die veel van zijn krachten vergden. Tom Rooduijn vergezelde de kunstenaar in 1976 naar Wuppertal voor een solo-performance.

door TOM ROODUIJN

GEDurende zijn eerste jaren in Amsterdam was Uwe Laysiepen in dienst van Polaroid. Op de kenmerkende vierkante foto's in wit hardkarton was hij meestal zelf te zien: in travestie, als zijn transgender-alter ego Renais Sense of met (al of niet vrouwelijk opgesmukte) details van zijn lichaam. Zijn flat in Amsterdam-Noord, waarop ik een tijdje paste toen hij op reis was, stond vol met fotoapparatuur en -materiaal van zijn sponsor. In 1976 hing hij in de Amsterdamse galerie De Appel voor zijn performance *Fototot I* negen vellen fotopapier aan de wanden. Het publiek, ontvangen in een geelachtig duister, ontwaarde op het papier afbeeldingen van een vrouw in trenchcoat (in wie zijn nieuwe liefde Marina Abramović was te herkennen). Plotseling ging de halogeenverlichting aan, waarna de afbeeldingen, doordat de foto's niet waren gefixeerd, in luttele seconden pikzwart werden. Het tastbare bewijs van deze performance zijn de foto's van een verrast publiek.

Galerie De Appel was halverwege de jaren zeventig het internationale trefpunt van de 'performance', waarbij het lichaam het expressiemiddel van de kunstenaar is. Ze móesten elkaar daar wel tegenkomen, Frank Uwe Laysiepen (Solingen, 1943) en Marina Abramović (Belgrado, 1946). Vóór hun ontmoeting manifesteerden ze zich op vergelijkbare wijze. Marina Abramović sneed een pentagram in haar buik, geselde zichzelf, liet zich door het publiek maltrakteren of stak met een mes razendsnel tussen haar gespreide vingers. Uwe Laysiepen schminkte de ene helft van zijn gezicht vrouwelijk en liet de andere helft onopgemaakt. En hij liet GEN.E.T.RATION ULTIMA RATIO op zijn arm tatoeëren, liet die tekst door een plastisch chirurg verwijderen en zette die op sterk water. Beider werk is van meet af aan op foto en video vastgelegd.

Uwe putte de inspiratie voor zijn vroege werk uit zijn jeugd. Hij

was geboren in een bunker en als baby door de Russen bij zijn moeder weggehaald, vertelde hij me, om een half jaar later in ruil voor wat vlees en eieren bij haar te worden teruggebracht. Zijn vader, die in beide wereldoorlogen vocht, overleed toen enig kind Frank Uwe veertien was. Hij twijfelde nog altijd of hij werkelijk een kind was van zijn opvoeders. Na omzwervingen in Scandinavië en Engeland, waar hij een verhouding had met ene Bianca die later de vrouw van Mick Jagger werd, belandde hij in Amsterdam. Zijn huis aan de Herengracht gaf hij met behulp van een gigantische foto het aanzien van een olieraffinaderij.

Hij publiceerde een boek met

Ulay twijfelde nog altijd of hij wel een kind was van zijn opvoeders

'lichaamsstudies', waarvoor hij onder meer gebruik maakte van illegaal uit een politiearchief verkregen lijkfoto's. Ook fotografeerde hij een aantal 'intiëmsituaties', waarbij hij zichzelf zonder aanwezigheid van publiek letsel toebrengt. Uwe legde uit dat hij, door zich te onderwerpen aan 'meedogenloze zelfbespiegelingen', verkende hoever hij lichamelijk en geestelijk kon gaan in zijn werk. Hij toonde me de kale plek op zijn arm waar de weggesneden tatoeage had gezeten: "Ik heb met die trans-

Fototot II in Galerie Beyer in Wuppertal.

plantatie bewezen dat ik tot het uiterste in mijzelf kan investeren. Toen iemand met wie ik een sterke band had een buikoperatie moest ondergaan, heb ik op de plaats van zijn littekens bij mezelf twee sneden toegebracht."

VOORjaar 1976 vergezelde ik Uwe voor zijn performance *Fototot II* naar Galerie Beyer in Wuppertal. In een garage die vroeger als paardrijdschool fungeerde, lag naast een vrachtwagen een rechthoekige spiegel op de grond. Er had zich een menigte in 'eigentijdse avondkleding' verzameld, berichtte ik destijds in *Nieuwe Revu*, luisterend naar een inleiding door de kunstkriticus Georg F. Schwartzbauer.

Uwe stond eerst tussen het publiek in een wit en hooggesloten duffels tenue. Kort na de toespraak verscheen hij met een als een sandwichbord voorgehangen spiegel, gesneden in de vorm van een levensgroot lichaam. Op zijn hoofd had hij een glimmend-zilveren integraalhelm gezet. Langzaam schreed hij naar de liggende spiegel en bleef aan de voet ervan stilstaan.

Het rumoer in de garage verstomde, een laatste spreker werd sissend tot stilte gemaand. Op de mangrote spiegel en de helm waren beelden te zien, afkomstig van een schuin tegenover Uwe op een piëdestal geplaatste diaprojector. Fotografen en een cameraman legden het onheilswangere tafereel vast. Nadat Uwe een minuut of tien stabiel had gestaan, begon hij enigszins te wankelen. Toen viel hij toch nog plotseling rechtstandig voorover. Spiegel sloeg met een daverende klap op spiegel. Een vrouw kon een gil niet onderdrukken. Nu pas zag het publiek dat de kunstenaar, die roerloos bleef liggen, zijn handen achter de rug had laten vastbinden. Behalve de ver-

splintering van de spiegel, was de kracht verontrustend waarmee Uwes hoofd met het kaakstuk van zijn helm tegen de grond smakte.

Nadat hij van zijn boeien was bevrijd, stond Uwe voorzichtig op. Zijn lichaam was bezaaid met zil-verkleurige splintertjes, een straal-tje bloed stroomde over zijn borst. Toen hij zijn helm afzette, kwam een gehavende kin tevoorschijn. Nadat hij was beplakt met pleisters en even had uitgerust, zei Uwe geruststellend dat hij alleen maar een beetje hoofd- en kaakpijn had. Hij sprak zelfs enthousiast over de ervaring: "Ik heb mijn ogen zo lang mogelijk opgehouden om mezelf te zien naderen. Maar toen moest ik ze vanwege het gevaar wel dicht doen." Hij hield rekening met ernstiger letsel, vertelde hij, want achter de spiegel hingen instructies voor het geval hij een kwikvergiftiging zou oplopen.

Hij vertelde later dat hij zichzelf voor een tiendaagse kunstmanifestatie in Belgrado met drie hechtingen de mond zou dichtsnijden 'om tien dagen niet te kunnen eten, drinken of praten'. Dat zou zijn antwoord zijn 'op de verraderlijke tendensen in de beeldende kunst in het algemeen en in het bijzonder in Belgrado'. Daarbij doelde hij op mensen in de hoofdstad van het toenmalige communistische Joegoslavië die iets beweren 'dat niet in overeenstemming is met hun engagement'.

Het dichtnaaien van de mond werd, onder de titel *Talking about similarity*, Uwes eerste performance met Marina Abramović, zij het dat zijn nieuwe vriendin hem niet naar haar geboorteplaats vergezelde. De performance vond plaats op 30 november 1976 in Amsterdam, met Abramović als vertolkster van zijn gedachten. Het was de eerste manifestatie van

Uwe Laysiepen zonder de naam Ulay.

In december 1976 filmde Abramović Ulay in actie in Berlijn. Hij pakte in de Neue Nationalgalerie Hitlers favoriete schilderij *Der arme Poet* van Carl Spitzweg van de muur, stak het onder zijn jas, rende het museum uit, reed razendsnel naar de wijk Kreuzberg en hing het daar aan de muur bij een Turkse gastarbeider. Vervolgens belde Ulay de politie en de museumdirecteur met de mededeling dat hij het gestolen schilderij had gevonden. Er zijn foto's van de kunstenaar met het lachende Turkse gezin, kijkend naar het schilderij in afwachting van de autoriteiten. Dit werk, een statement naar de elitaire kunstinstuties, is getiteld *Irritation – There is a Criminal Touch to Art* – Ulays laatste soloperformance vóór Ulay en Abramović twaalf jaar lang in leven en werk een twee-eenheid zouden vormen.

Ulay stierf op 2 maart 2020 in Ljubljana, 76 jaar. In een van zijn laatste werken, *Project Cancer* uit 2013, beschouwde hij de lymfeklierkanker die hem ten slotte noodlottig werd. In 1976 nam hij zich voor zijn dood in eigen hand te houden. "Ik ben bereid me aan mijn ideologie te verslijten," zei hij me toen, "eerst lichamelijk en daarna geestelijk. Desnoods manifesteer ik me met een kreupel lichaam. Mijn ideaal is mezelf als kunstenaar steeds te verbeteren en dan dood te gaan. Dat zou best eens door zelfmoord kunnen zijn. Ik zou dan ergens naartoe gaan en een kuil graven, met schuin daarboven een plank gesteund door een houtje. Dan ga ik erin liggen, schop het houtje weg en overlijd door verstikking."

In november is in het Stedelijk Museum in Amsterdam een solotentoonstelling van Ulay.

Hans de Boer: een tegendraadse Fries

door CISCA DRESSSELHUYS

VOOR het Nederlandse poldermodel is het waarschijnlijk een zegen dat VNO-voorzitter Hans de Boer vertrekt en vervangen wordt door een vrouw, die het veel en vaak over 'verbinding' heeft. Voor de reuring is zijn vertrek een groot verlies, want met Hans de Boer was het nooit saai, daar zijn vriend en vijand het over eens. Net zoals ze hem nooit van achterbaksheid zullen betichten, want Hans is iemand met het hart op de tong, het tegendeel van een politicus, die met meel in de mond praat om z'n kiezers niet voor het hoofd te stoten. Met hart en ziel verdedigt hij de belangen van de groep waarvoor hij werkt. Vroeger, toen hij voorzitter van het MKB was, waren dat kleine en middelgrote bedrijven, daarna werden het de grote concerns, toen hij voorzitter van VNO-NCW werd.

Hans de Boer is een kind van kleine luyden, zijn ouders hadden een postagentschap-aan-huis op het Friese platteland. Hij was de jongste uit het gezin en de eerste die ging studeren. Als jongen van veer-

tien wilde hij altijd al naar Amsterdam en als protestantse jongen lag de Vrije Universiteit dus voor de hand. Eerst studeerde hij een maand culturele antropologie, omdat hij de boeken van Margaret Mead zo fantastisch vond. "Maar daar zag ik in de collegezaal allemaal mensen om me heen die zaten te breien, met klompen aan de voeten en een hond naast zich. Ik dacht: Jezus, wat is dit voor flauwekul, niks voor mij," vertelde hij in *Opzij* (februari 2002). Dus stapte hij over op economie, wat een schot in de roos bleek.

De kop boven dat interview was 'Ik baal van hoofddoekjes'. In die tijd speelde een kwestie van een supermarkteigenaar die een caisière, die na drie jaar een hoofddoek was gaan dragen, had ontslagen. Zelf had ik een affaire aan mijn broek nadat ik had gezegd dat ik geen hoofddoekdraagster als redactrice bij *Opzij* zou aannemen. Des te blijer was ik dus toen Hans de Boer deze uitspraak deed, die ik onmiddellijk tot kop boven het interview promoveerde. "Wat zit ik nu toch moeilijk te doen, ik baal gewoon van die doekjes," zei hij, na enig mitsen en maren.

Toen bleek ook dat er wel een

verschil zit tussen wat hij zegt en doet in zijn functie en de persoon Hans de Boer. Zoals zo vaak woedde er toen een gevecht tussen werkgevers in de zorg en hun personeel, in dit geval mensen in de kinderopvang, die een loonsverhoging van 5,5 procent eisten. "Natuurlijk weet ik dat ze daar niet goed verdienen, net zoals in de gezondheidszorg. Mijn vrouw is verpleegster en heeft ook in de kinderopvang gewerkt, dus ik weet wat daar betaald wordt. Je moet onderscheiden wat ik vind als privépersoon en als voorzitter van een werkgeversorganisatie. Als privépersoon kan ik me goed voorstellen dat de vakbonden daar gaan staken, als ik voorzitter van een vakbond zou zijn was ik de allereerste, erger dan Lodewijk de Waal en Doekle Terpstra (toenmalige vakbondsvoorzitters, red.) bij elkaar."

Dat Hans de Boer nooit bang was om een tegendraads geluid te laten horen, heb ik altijd verklaard uit zijn Friese karakter, maar ook uit het feit, dat hij financieel onafhankelijk was. Als het hem ergens écht niet zinde, hoefde hij niet te blijven uit angst geen inkomen te hebben. Samen met een vriend had hij van 1986 tot 1994 een succesvol adviesbureau met vijftig man personeel. Op zijn 39ste verkocht hij dat aan het grote accountants- en adviesbureau KPMG. Hij en zijn vriend verdienen daar beiden een paar miljoen aan. "We zijn er kleine miljonairtjes van geworden," vertelde hij me. Daarna haalde hij z'n twee kinderen van school en ging met het hele gezin op wereldreis, die tien maanden duurde, waarbij hij en zijn vrouw de kinderen zelf les-gaven (Hans gaf rekenen).

Na terugkomst wilde hij eigenlijk een nieuw bedrijfje beginnen ("dat is toch het mooiste wat er is"), maar het werd het voorzitterschap van het MKB en aansluitend dat van VNO-NCW. Nu hij in juli met pensioen gaat, waar hij nogal tegenop ziet, komt dat eigen bedrijfje er misschien alsnog. Rentenieren? Golfen? "Nee zeg, niks voor mij."

Hans de Boer

FOTO REMKO DE WAAL/ANP

ARGUS

Verschijnt tweewekelijks

Hoofredactie	Paul Arnoldussen en Rudie Kagie	Vormgeving Letter logo	Lucy Prijs Richard Keijzer
Eindredactie	Bert Brevoord, Ingrid Brouwer en Paul Westink	Organisatie Uitgever	Irene Philipsen
Redactie	Mark Blaisse, John Jansen van Galen, Kasper Jansen en Michaja Langelaan redactie@arguspers.nl	Druk	Stichting Arguspers Keizersgracht 337, 1016EG Amsterdam info@arguspers.nl APG Diemen

Jaarabonnement: € 52,- (24 nummers)
Abonneren kan via de site www.arguspers.nl
Abonnementenservice tel.: 088-1102043
Volg ons op facebook.com/argusopiniekrant/

Opkomst en ondergang van De Branding

De kunstenaarsgroep De Branding mag volgens kenners artistiek dan niet zo heel interessant zijn geweest, de club was honderd jaar geleden dapper, schudde Rotterdam op en introduceerde onder meer Paul Klee en Kurt Schwitters in de stad. Jammer dat voorman Herman Bieling in de oorlog wat al te blij was met de nieuwe orde.

door PAUL ARNOLDUSSEN

Op 17 januari 1930 trof een verslaggever van dagblad *Voorwaarts* aan de Rotterdamse Willemskade een treurig hoopje mens aan. Het was Herman Bieling, zijn atelier aan de Willemskade was afgebrand. ‘Verwezen staarde hij naar het verkoolde hout, naar de brokstukken van kapot gevallen dakpannen. (...) Met tranen in de ogen betastte Bieling een paar dingen. Hij haat het sentimentele, deze schilder, maar hier, bij deze ontzettende verwoesting, die het alles verzeggende vuur had aangericht, werd het hem toch een ogenblik te machtig. “Twintig jaar werk vernietigd,” zei hij als in zichzelf, “geen penseel hebben ze me gelaten. Kijk, daar hing het schilderij van mijn jongens, daar mijn vrouw, nu zie je er niets meer van, alles... al mijn werk... O, en hier is de schildersdoos die mijn vader nog gemaakt heeft... die hebben ze me tenminste laten houden...” Niet alleen ging veel werk verloren, ook het archief, of laten we zeggen de correspondentie, aantekeningen en wat dies meer zij rond de groep De Branding, was verdwenen.’

De kunstenaarsgroep was een reactie op de *Vierjaarlijkse* die in 1917 in Rotterdam werd gehouden en het was weer hetzelfde liedje geweest. Jonge en moderne kunstenaars werden amper geselecteerd, de juryleden zelf waren opmerkelijk goed vertegenwoordigd. Een groep kunstenaars kondigde een expositie aan van geweigerden. Drie maanden later presenteerden ze zich, tien man sterk, als de groep De Branding. Hun namen zeggen weinig tot niets meer, behalve dan Wim Schumacher en Bernard Canter, maar die laatste werd vooral bekend door zijn prima boek *Kalverstraat*. Wat bond hen? “Wij, levenskrachtige moderne kunstenaars scheppen leven uit het bewustzijn der vrijheid.” Daar kon je veel kanten mee op en dat deden ze dan ook. Qua stijl van hun werk hadden ze vrijwel niets gemeen. Bieling bijvoorbeeld werd zowel expressionisme als kubisme toege-

schreven. Laurens van Kuik, min of meer de ideoloog van het gezelschap, maakte ‘transcendentiaal realisme’. Dat bestond, zei Van Kuik zelf, “in het zo precies mogelijk natekenen, naschilderen van een innerlijk, in de geest gezien beeld, een in de geest geziene voorstelling.” Daartoe moest hij zich concentreren op ‘het innerlijk zielsgebeuren’.

Eigenlijk was het meer een belangenorganisatie die tamboereerde op het gebrek aan expositiemogelijkheden. Museum Boijmans (toen nog zonder Van Beuningen) bood geen ruimte aan plaatselijke artiesten, en verder was de stad qua kunst in vergelijking met de andere grote steden een zeldzaam saai bedoeining. Waar ook veel op werd gewezen: de bestaansonzekerheid van de kunstenaar.

De Branding ging zelf maar exposities organiseren. Van eigen werk, maar ook van gasten en daarbij speelde Herman Bieling, die de club toch al steeds moest opzwe-

Bieling verloor zijn belang niet uit het oog, hij exposeerde de meeste werken

pen, een belangrijke rol. Hij had, mede door zijn tweelingbroer die in Duitsland woonde, tal van ook internationale contacten en hij had al in 1917 met Kees van Dongen in New York geëxposeerd. Snel na de oprichting werden drie tentoonstellingen ingericht, de

Bosweg, 1917

vierde liet even op zich wachten, maar op 16 september 1918 was daar de opening van een expo onder de naam *Ultra-modernen*. Onder de gastexposanten bevonden zich onder anderen Henri Le Fauconnier, Jan Sluyters en Theo van Doesburg, die een aparte ervaring opdeed. Hij had zijn *Kaartspelers* ingestuurd, een kleurrijk inmiddels wereldberoemd werk. Van Doesburg schreef een vriend: ‘Het sloeg alles kapot, de andere werken werden zwart.’ De *Kaartspelers* werd, zonder enig overleg, naar een achterafzaaltje verplaatst. “Ik heb daar heel wat ellende gehad van die Branding. Het kwam bijna tot vechten.”

Van Kuik zei twintig jaar later dat Van Doesburg zelf voor de onrust had gezorgd. Hij had uit kwaadheid de hele expositie willen afbreken en toen waarschuwen niet hielp, hadden de heren van De Branding hem een blauw oog geslagen en van de trap gegooid. In het café werden de verhoudingen hersteld.

Eind 1922, op de Eerste Internationale Tentoonstelling van De Branding, was Van Doesburg gewoon weer present. Zo ook Kurt Schwitters, die met Van Doesburg daarna in een tournee Dada in Nederland onder de aandacht bracht. Uit België kwamen Gustave De Smet en Floris Jespers. De exposant met het meeste werk was Bieling: vijftig van de in totaal 170 stukken. Bieling verloor zijn eigen belang niet uit het oog. Ook op andere tentoonstellingen was hij grootleverancier. Hij was het ook die de catalogi met zijn aforismen lardeerde. ‘Leert alle dingen blij-

moedig verliezen, opdat zij uw voortgang niet belemmeren.’ En ‘Blijven er nog steeds door de macht der traditie heilige huisjes over, als sta in de weg voor een nieuwe esthetische cultuur.’ Het jaar daarop was, in een oude school aan de Goudsche-singel, de Tweede Internationale Tentoonstelling, in samenwerking met de kunstenaars rond het Duitse blad annex galerie *Der Sturm* en andere modernisten. Een schat aan inmiddels grote namen, Klee, Fernand Léger, Franz Marc en vele anderen omringden de Rotterdamse jongens.

In de pers heeft De Branding wel op enig begrip kunnen rekenen voor de eis van een modern museum dan wel toonzaal voor echt eigentijds werk. Over de tentoonstellingen waren de kunstcritici op zijn best wat meewarig. Vergaand was een ruim onderschrift bij een aantal afbeeldingen van het getoonde bij de Tweede Internationale in het *Algemeen Handelsblad* van 4 januari 1924 onder de kop *Het Dadaïsme in de Schilderkunst*. ‘In een der bewaarscholen (symboliek?) te Rotterdam wordt op het ogenblik weer eens een tentoonstelling gehouden van *opper-hyper-ultra-moderne* kunst. Er hangen enige dingen, die zeer optimistisch als schilderijen betiteld worden. Om te tonen dat ook wij gevoel voor humor, pardon, kunst hebben, drukken wij enige der diepzinnige producten van dadaïstische hersenen af. Het eerste onding – waarvan de beroemde dadaïst Kurt Schwitters de dader is, bestaat uit allemaal stukken van

De boksschool van Bep van Klaveren, 1939

spoor- en tramkaartjes. Dat is kunstpuzzel één. Een legprent is het, naar wij vernemen, niet. Beeld nummer twee, dat trouwens heel wat serieuzer valt te nemen is: *Man aan tafel*. ‘t Lijkt wel een ietwat abnormale man, maar de schilder Otto Gleichman zegt dat het een man is, en wij zijn te hoffelijk om hem tegen te spreken. Rechts nog een nonsensbeeld van Kurt Schwitters. Onze hersenen vermogen de betekenis ervan werkelijk niet te vinden, ook niet na de toelichting, die luidt: “De programmaloze chaos van onze tijd zit op een aardbeving te wachten.” Als ‘t schilderij ermee uit de wereld verdween, zou je werkelijk op een aardbeving hopen...’

Er volgde nog een tentoonstelling van ‘vrij-religieuze kunst’

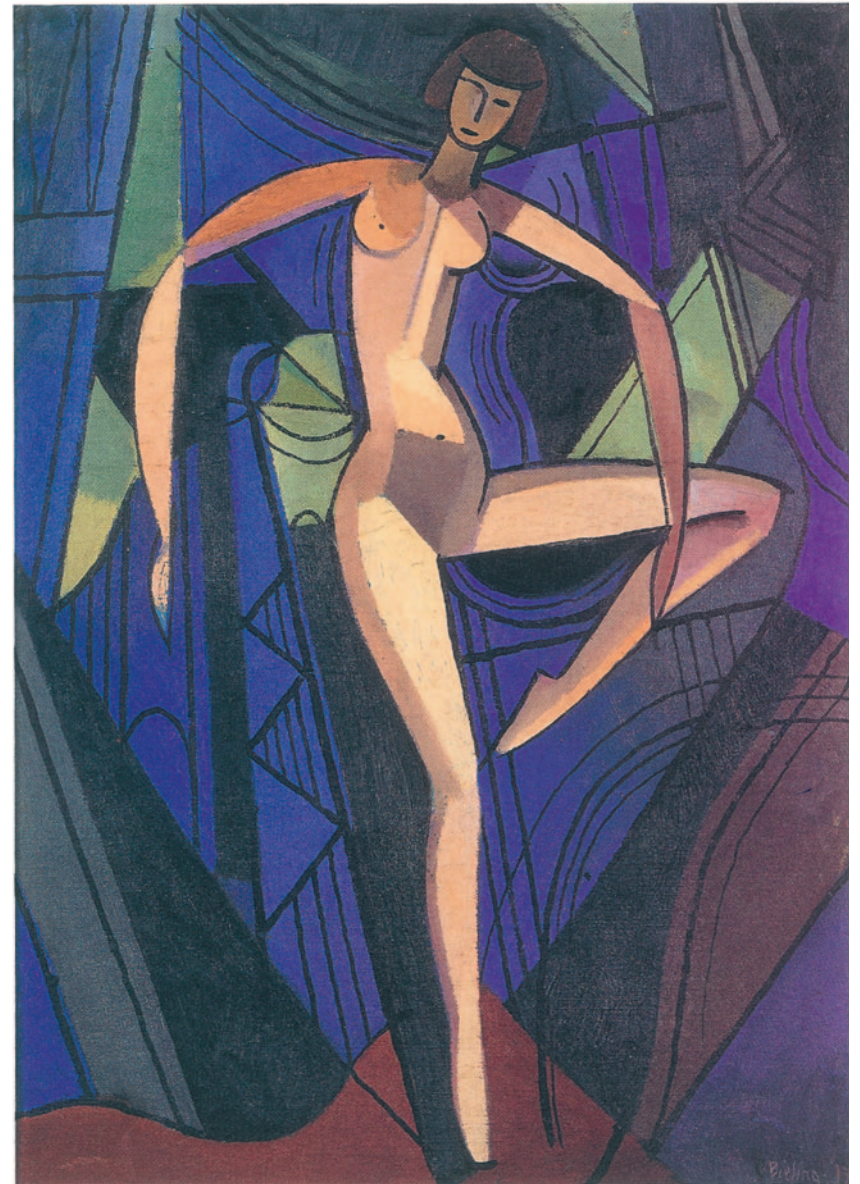

Herman Bieling (1887-1964) was beeldhouwer, schilder en graficus, daarnaast maakte hij honderden, misschien wel duizenden speelse, snelle tekeningen. Incidenteel worden die te koop aangeboden. Handelaar Jan Terlouw – geen familie – heeft enige tientallen daarvan in de verkoop, straat-scènes, strandscènes, sporttafelen. Hij hield van boksen en zwemmen. De prijzen variëren van tien tot vijftig euro. Contact: janterlouw78@gmail.com

waarbij we aan de sfeer van Laurens van Kuik moeten denken, een aangekondigde lezing van hem werd volgens overlevering door de politie verboden vanwege het opruiende karakter van het onderwerp: hermafroditisme. De laatste roffel was een wat voorbarige expositie van het tienjarig bestaan in 1926. De sfeer in de groep was er duidelijk niet beter op geworden. Ger Ladage, die werkte onder de naam Gerlwh en penningmeester was, schreef over Bieling in een brief aan Van Kuik: ‘Hij meent altijd dat hij alléén tentoonstellingen het leven in kan blazen, en elke keer dat hij het probeert loopt het op een fiasco uit. Zelfoverschatting is zijn ongeneselijke kwaal.’

Dat was vast niet redelijk. Veel bezoekers trokken de expo’s niet, en slechts heel incidenteel werd er een werk verkocht, maar dat kan Bieling niet in de schoenen worden geschoven. Terwijl De Branding een stille dood aan het sterven was, was hij alweer doende met een nieuwe tentoonstelling, van de Rotterdamse Kunstenaars Sociëteit. En daar hingen ze, in 1932: Picasso, Braque, Chagall, Kokoschka, Kandinsky, Klee. Een jaar later was er alweer een nieuwe organisatie, R33, met uiteraard Bieling en met aan De Branding vergelijkbare idealen. Die kwamen een stukje dichterbij toen Boijmans, ook dankzij de initiatiefrijke directeur Dirk Hannema, in 1935 het prachtige huidige pand betrok, waarin ruimte was voor de inmiddels niet echt meer aanstormende Rotterdammers.

In 1951 vond in het Schielands-huis een herdenkingstentoonstelling plaats. Op de avond voor de opening vertelden voormalige

Danseres, 1917

leden van de club menig sterk staaltje uit de beweging die toch zoveel rumoer had veroorzaakt. Een naam werd overdoordend niet genoemd: die van de ontbrekende Herman Bieling. Els Brinkman in haar boek *De Branding 1917-1926*: ‘Waarschijnlijk was de onvermoeibare Brandingpropagandist uit de gratie bij zijn voormalige bontgenoten door zijn hand- en spandiensten voor Boijmans-directeur Hannema in de oorlogsjaren.’

Dat is wat mager. Bieling had inderdaad vrede gesloten met Hannema en die was inderdaad vergaan in zijn aanpassing aan de bezetter – ondertussen hielp hij ook joodse kunstenaars – en hij werd na de oorlog wegens collaboratie ontslagen. In de oorlog ging Bieling door met exposities organiseren, voor Hannema. Misschien dacht hij wel echt dat nu de bezetter zich met de instelling van de Kultuurkamer met de kunst ging bemoeien, het materieel allemaal beter werd.

Hij voelde wel nattigheid: bij een opening in 1943 zei hij: “Er wordt geen politieke getuigenis van ons geëist, maar slechts dat wij onze kunst aan het volk mededelen. Wij moeten doorgaan, wij wisten als kunstenaars beter dan anderen dat er iets anders moest

komen. En wanneer wij allen een steentje bijdragen, komt zeker de tijd dat wij waardering ondervinden.”

Volgens het *Dagblad van Rotterdam* had hij nog een opmerking aan het adres van hen die weigerden tot de nazi-club toe te treden: dat ze waren weggebleven was ‘boze opzet’. Geen woord over de nieuwe ideeën rond ‘ontaarde kunst’ en uiteraard evenmin over het lot van zijn joodse collega’s bij De Branding.

Na de oorlog exposeerde hij een enkele keer. Ook na zijn overlijden waren er tentoonstellingen, onder andere in de Vrije Universiteit Amsterdam en ten slotte in 2003 in Kasteel van Rhooen. Aan zijn oorlogsverleden is hij in het openbaar nooit herinnerd. Geen journalist heeft hem er ooit naar gevraagd. Zijn dood werd alleen door *De Telegraaf* gemeld.

Het boek van Els Brinkman, **De Branding 1917-1926** uit 1991 was een onmisbare bron voor dit stuk.

In 2003 publiceerde Ed Wingen de monografie **Herman Bieling, van avant-gardist tot realist**.

Hoe een blond joods meisje de oorlog overleefde

Ze was blond met blauwe ogen en overleefde in nazi-Duitsland. Altijd was ze bang te worden ontmaskerd. Eén keer werd ze verraden doordat iemand haar Jiddisch hoorde spreken in haar slaap. Het overlevingsverhaal van de Poolse Mala Rivka Kizel is een aaneenschakeling van ijzing-wekkende momenten.

Pieter van Os, Oost-Europaspecialist van *NRC* en *De Groene*, hoorde in Mala's geboortestad Warschau van kleinzoon Amir Swaab hoe zijn oma als tiener de oorlog overleefde. Mala is inmiddels 94 en woont in Amstelveen. Van Os ging met haar praten, het begin van een jarenlange zoektocht naar haar leefwereld, resulterend in het boek *Liever dier dan mens*. Mala's zwerftocht lijkt op een documentaire waarin ze op nuchtere toon praat over haar herinneringen. Vaak eindigt de zoektocht in een teleurstelling, gewoon omdat er

van de gezochte families, dorpjes of gemeenschappen niets meer over is. Mét de drie miljoen vermoorde Poolse joden is ook hun geschiedenis vaak verdwenen.

Het boek begint met het verhaal van vijf Poolse joden die zich tijdens de bezetting door de Duitsers verbergen in een ruimte onder een varkensstal. Na de bevrijding worden ze alsnog vermoord door boeren die denken dat ze goud verbergen. Het antisemitisme is diepgeworteld en steekt ook na de oorlog nog de kop op. Wat direct opvalt, is de gedetailleerdheid waarmee Van Os alles beschrijft. Hij doet dat met opzet, omdat het, schrijft hij, zoveel meer waarde geeft aan 'een verhaal dat even onwaarschijnlijk als waar is'. En dat klopt.

Ook de jeugd van Mala, als zesde kind van orthodoxe chassidische joden, komt daardoor tot leven. "Je kon beter een jongen zijn," vertelt ze. Haar vader vond

dat je niet eens naar meisjes mocht kijken, ook niet als het je eigen zus was. Ook leerde ze dat katholieken 'niet over een geweten beschikken', en er werd alleen Jiddisch gesproken, met gewone Polen hadden ze geen contact. Mala's geluk was dat ze verplicht naar school moest en in een katholieke klas belandde; als enige in de familie leerde ze Pools spreken en lezen. Het was haar redding, daardoor kon ze zich tijdens haar vlucht als een Pools katholiek meisje voordoen. Zelfs bij een familie van fanatieke nazi's kon ze zich handhaven. Dat waren lieve mensen, die van haar hielden als van een eigen dochter - een vwarende, pijnlijke ervaring voor iemand die thuis nooit aandacht kreeg. Ze werd ook nog eens verliefd op een Duitse ingenieur.

Nog steeds koestert Mala deze herinneringen. Door ooggetuigen aan het woord te laten, veel bronnen te raadplegen en eigen conclusies te trekken over al die obsessies

met natie, staat, ras en identiteit, probeert Van Os antwoorden te geven op zijn eigen vragen. Waarom gingen de Duitsers tot het bittere eind door met moorden? Hoe is dat diepgewortelde antisemitisme te verklaren? Het is een overlevingsverhaal geworden dat veel extra inzicht geeft in iets dat eigenlijk nooit te begrijpen is.

GABY VAN DER MEE

Pieter van Os:
Liever dier dan mens
Prometheus,
€ 19,90

Bij besprekingen van boeken van Argus-medewerkers kan objectiviteit niet worden gegarandeerd.

Frontsoldaat zonder geheugen

In films uit de jaren zestig kon je een personage in *real time* een lange trap op zien lopen. Iedere stap, iedere trede werd in beeld gebracht. Zo'n scène is tegenwoordig ondenkbaar. De roman *De herinnerde soldaat* van Anjet Daanje (Wijster, 1965) doet aan zo'n traag filmtempo denken. Langzaam, stap voor stap en uiterst gedetailleerd ontvouwt zij het verhaal.

Een soldaat wordt in 1917 vlak achter de Belgische frontlinie aangehouden. Hij is zijn geheugen kwijt en wordt naar een gesticht in Gent gebracht. Vanuit zijn gezichtspunt is de roman geschreven. Vier jaar na de oorlog herkent een vrouw, Julienne, hem als haar vermiste man, Amand. Zij krijgt hem mee naar huis, waar ook twee kinderen wonen.

Van de vrouw, het huis in Kortrijk en de kinderen herinnert hij zich niets. Evenmin van zijn beroep: portretfotograaf. Julienne, die tijdens zijn afwezigheid de zaak

Anjet Daanje

FOTO DIEB DEN BOER

moeizaam heeft voortgezet, moet hem het vak leren. Voor beiden is samenleven aanvankelijk een on-

gemakkelijke situatie. Zij oversteelt hem met verhalen over zijn vroegere leven, hij probeert die te internaliseren, maar 'zonder haar heeft hij geen idee wie hij moet zijn'.

Het proces van ruim een jaar, waarin de vrouw de man 'opbouwt' en hij zich wel moet laten 'opbouwen', beslaat het grootste deel van de roman. Met veel nadruk op de doodgewone huishoudelijke gang van zaken: dat trapklimmeffect. En aandacht voor de tederheid, zelfs hartstocht, die in hun nieuwe leven ontstaat. Maar ook voor de terugkerende nachtmerries van de oudfrontsoldaat, en zijn toenemende twijfels: 'Wat verzwijgt zij? Wat liegt zij?' De geschiedenis van dit hervonden paar wordt naturalistisch verteld. Traag. Opzwepend. Vloeiend. De forse alinea's, als blokken, beginnen bijna allemaal met 'En', stromen maar door en brengen de lezer in een soort hypnotiserende cadans, die soms naar een adempauze doet verlangen.

Anjet Daanje schrijft ook filmscenario's. Geraffineerd verweeft zij, als in een thriller, minieme verwijzingen naar mogelijk andere werkelijkheden dan die van het paar in Kortrijk. Amand, bijvoorbeeld, blijkt vloeiend Duits te kunnen spreken. En is het toeval dat Julienne uiterst vaardig is in het retoucheren van de glasnegatieven in de fotostudio?

Deze negende roman van Daanje stond op de Longlist van de Libris Literatuurprijs 2020, maar heeft de shortlist niet gehaald.

MARTJE BREEDT BRUIJN

Anjet Daanje:
De herinnerde soldaat
Passage,
€24,90

Voor uw en ons welbevinden...

Toegegeven, zeer incidenteel zegt een abonnee wel eens op. Maar over het algemeen kan alleen de dood de lezer en **ARGUS** scheiden. Goed nieuws: uit onderzoek blijkt dat Arguslezers een stuk ouder worden dan alledaagse stervelingen. Het speelse, onvoorspelbare, lang niet domme krantje is goed voor hoofd en hart.

een abonnement op Argus

Vierentwintig keer per jaar ploft **ARGUS** op uw deurmat, voor maar tweeënvijftig euro. Wees verzekerd van Boerstool en Dresselhuys, van Pauka, Rawie, Lijters, Ross en tientallen andere medewerkers die het niet kunnen laten. Voor hun lol. En voor de uwe.

Ga naar arguspers.nl

Duitsers en/of joden

door GUUS GONGGRIJP

D*esintegriert euch!* van Max Czollek verscheen in 2018 en werd toen tot *Buch der Stunde* uitgeroepen. De auteur is een in 1987 geboren joodse Duitser, of beter: een jood in Duitsland, want met dat land heeft hij het moeilijk. Zijn wantrouwen ziet hij de laatste jaren alleen maar bevestigd. AfD, NSU, Pegida, aanvallen op migranten, maar ook al het onbekommerde zwart-rood-gouden vlaggengezwaa bij het WK voetbal in 2006 en de herwaarder van een begrip als *Heimat* bewijzen voor hem dat Duitsland allesbehalve 'normaal' is.

En dat terwijl er door de politieke klasse zo hard wordt gewerkt aan normaliteit en integratie van alles en iedereen. Joden komt in dit kader de rol van figuren op het podium van een 'Duitse gedenktheater' toe, waarbij zij de functie hebben om het 'weer goed worden van de Duitsers' te bevestigen. Zo'n rol wordt tegenwoordig ook leden van andere minderheden toegedacht. Leidend is dan wel de cultuur van de Duitse meerderheid, voor Czollek een *neovölkisch* uitgangspunt. Dat bestrijdt hij met het concept van de desintegratie.

Het boek is een polemische afrekening met de integratiegedachte. Zware kost, maar vlot geschreven, ondanks het gebruik van het gendersterretje (geehre Leser*innen), wat bij *Juden* en *Jüdinnen* vanwege die Umlaut nou net niet gaat. Integratie was na 1945 de opname van oude nazi's in de samenleving. De generatie van 1968 met haar kritiek op de nazi-ouders ziet hij ook niet vrij van antisemitisme en de jonge generatie heeft het wel gehad met al die aandacht voor de Holocaust.

De uitbraak van nationale trots bij het WK van 2006 ('Eindelijk mogen we weer!') was voor hem ronduit alarmerend. Er wordt weer gesproken van een Conservatieve Revolutie. Hij citeert een van die 'revolutionairen', de Beierse CSU-politicus Alexander Dobrindt: 'In onze klaslokalen hangen kruisen, bij ons geven man en vrouw elkaar een hand, bij ons nemen meisjes deel aan gymlessen, wij laten in het openbaar ons gezicht zien.' Bij ons in Berlijn hangen die kruisen niet, antwoordt Czollek, en wie weet waar die hand net nog heeft gezeten.

De uitspraak van ex-bondsprezident Richard von Weizsäcker dat 8 mei 1945 een Bevrijdingsdag was, noemt hij onzin. Zo zagen de Duitsers hun nederlaag toen echt niet. Maar dat moet tegenwoordig wel het zelfbeeld zijn van de gelouterde Duitsers in een verenigd land. In die duistere jaren heeft iedereen toch geleden? In het tegenwoordig gehanteerde begrip joods-christelijke cultuur ziet hij een bewuste afgrenzing van de moslimminderheid. Zijn tegenmodel is radicale diversiteit, desintegratie dus. Tegenwoordig heeft bijna een kwart van de Duitse bevolking iets wat een migratieachtergrond wordt genoemd; daarmee is vasthouden aan een Duitse *Leitkultur* volstrekt irreëel geworden. En wie zich een Duitsland zonder moslims wenst, wil ook een Duitsland zonder joden.

Overigens is ook de zogenaamde joodse gemeenschap in Duitsland in toenemende mate divers. Waren het direct na de oorlog die paar overlevenden die werden verweten dat ze niet emigreerden, later kwamen er zo'n 200.000 joden

Max Czollek

uit de voormalige Sovjet-Unie bij. Ook uit Israël kwamen immigranten, vooral naar Berlijn, en zelfs uit Noord-Afrika, Afghanistan en Ethiopië. Mensen zonder directe relatie met de Holocaust, en daarmee onbruikbaar voor het Duitse gedenktheater. De schrijver hoopt op een breed bondgenootschap van de joodse en moslimbevolking in Duitsland, al moet hij toegeven dat dat er voorlopig niet in zit. Maar joden die denken dat zij niet nog eens in Duitsland vervolgd zullen worden, vergissen zich. De volgende keer branden misschien eerst de moskeeën, maar daarna ook weer de synagogen. En zo levert het boek een merkwaardige mix van optimisme (onafwendbare desintegratie) en een afgrondiepe pessimisme.

Negatieve kritiek kreeg het boek speciaal vanwege een hoofdstuk over Nakam, de 'joodse wraak'. Czollek noemt de film *Inglorious Bastards* van Quentin Tarantino over een groep joodse Amerikaanse militairen die als partizanen in het bezette Frankrijk zo veel mogelijk Duitsers op gruwelijke wijze over de kling jagen. Dat was fictie, maar direct na de oorlog waren er overlevenden die vastbesloten waren om zes miljoen Duitsers te doden. Met genoegen verwijst Czollek naar de song *Six Million Germans/Nakam*. Voor dit ambitieuze voornemen had de partizanengroep DIN van Abba Kovner gif in Jeruzalem georganiseerd, bestemd voor de drinkwatervoorziening van grote Duitse steden. Het plan mislukte en een gifaanval op een Duits krijgsgevangenenkamp met SS'ers had ook niet het gewenste effect.

Gek genoeg noemt Czollek niet een andere aanslag die hier wel genoemd moet worden, omdat hij illustreert hoe gevoelig dat thema bij de West-Duitse regering lag. Begin jaren vijftig wilde bondskanselier Konrad Adenauer met herstelbetalingen aan Israël het beeld van zijn land in de wereld oppoetsen. Diplomatieke betrekkingen waren er nog niet en

alles liep via Nederland. Binnen Israël leidde het aanbod tot een enorme controverse, inclusief een vechtpartij in het parlement. Wiedergutmachung, het woord alleen al. Alle Duitsers waren moordenaars, Adenauer dus ook. Een aan hem geadresseerd pakketje wekte wantrouwen. Het werd bij de politie afgeleverd, waar het ontplofte, met een dode en vijf gewonden als gevolg.

Aan de Duitse vertegenwoordigers in Wassenar werden ook bombrieven gestuurd, maar die ontploften niet. Intussen was er namelijk een brief opgedoken van een 'Organisatie van Joodse Partizanen', die de aanslag claimde. Schielijk besloten de Duitse autoriteiten van verder onderzoek af te zien. In 1994 verscheen een boek van één van de aanslagplegers, Eliëzer Soedit, die schreef dat de latere premier van Israël, Menachem Begin, achter de aanslag zat. Dat boek verscheen in Israël in het Ivriet, waardoor het nog vele jaren heeft geduurd eer het elders werd opgemerkt.

In *Desintegriert euch!* klinkt nog iets door van die wraakzucht en onverzoenlijkheid van direct na de oorlog. Bewust spreekt Czollek van Duitsers en joden. In zijn beroemde werk *Lingua Tertii Imperii*, de Taal van het Derde Rijk, noemt Victor Klemperer het een succes van het nazi-taalgebruik dat ook niet-nazi's het hadden over Duitsers en joden, alsof die laatsten geen Duitsers konden zijn. Het verschil is dat als Czolleks desintegratie eenmaal heeft plaatsgevonden, dat onderscheid geen rol meer speelt.

Max Czollek:
Desintegriert euch!
Carl Hanser Verlag,
€ 20,99

De Matthäus in Rotterdam

De Nederlandse première van de *Matthäus-Passion* van Bach (1729) was 150 jaar geleden, op vrijdag 22 april 1870, ook de geboortedag van Lenin. In de oude Doelenzaal van sociëteit De Harmonie dirigeerde de Duitse componist Woldemar Bargiel, halfbroer van Clara Schumann, het Toonkunstkoor Rotterdam, opgericht in 1829 en het oudste oratoriumkoor van Nederland. Het was een soort replica van de eerste uitvoering sinds die op 11 maart 1829 in Berlijn onder leiding van de net twintig jaar geworden Felix Mendelssohn. De gehele Berlijnse bestuurlijke en culturele elite, van koning Wilhelm Friedrich III tot Heinrich Heine, was aanwezig bij deze ontdekking van het verschijnsel ‘oude muziek’.

Mendelssohn moderniseerde de *Matthäus*: flinke bekortingen en een eigentijds instrumentarium.

In 1874 klonk de *Matthäus-Passion* voor het eerst in Amsterdam, onder leiding van Johannes Verhulst, in de in 1880 afgebroken Parkzaal in het Wertheimpark. De wereldberoemde *Matthäus*-traditie van het Concertgebouworkest begon in 1899, toen Willem Mengelberg het werk voor het eerst dirigeerde, ook volgens de aanpak van Mendelssohn. Nederland werd *Matthäus*-land maar pas in 1926 klonk in ons land een complete *Matthäus*, mét ‘authentiek’ instrumentarium, onder leiding van Evert Cornelis. Dat was ook in Rotterdam.

Het 150-jarige jubileum van de Rotterdamse *Matthäus* wordt dit jaar gevierd met een groot ‘stadsproject *Matthäus Passion 2020*’. Toonkunst wil daarmee de muziek en tekst van het grootste werk van Bach onder de aandacht brengen van zoveel mogelijk Rotterdammers. Het koor gaat de wijken in,

Mariana Di Girólamo als Ema.

De oude Doelenzaal in Rotterdam.

schoolkinderen doen mee en er worden allerlei evenementen georganiseerd. In de Doelen krijgt de *Matthäus* drie verschillende uitvoeringen.

KASPER JANSEN

Stadsproject Matthäus Passion: t/m 28 maart Rotterdam; smp2020.toonkunst.nl. Uitvoeringen *Matthäus* in de Doelen: Toonkunst 28 maart; Ned. Bachvereniging 2 april (tournee 28 maart t/m 11 april); Orkest van de achttiende eeuw o.l.v. Daniel Reuss 8 april (tournee 30 maart t/m 9 april).

Orde door liefde en dans

Ema is een film die je bij elke scène een duwtje vooruit geeft, ook al weet je nog niet precies wat er aan de hand is. Zo beland je halsoverkop in het leven van danseres Ema, die haar geadopteerde zontje heeft moeten afstaan en hem koste wat het kost weer terug wil. Met haar gebleekte,

strak achterovergekamde haren en haar starende blik oogt ze enerzijds kwetsbaar, anderzijds koel en vastberaden.

Het openingsbeeld, een stoplicht dat in brand staat, voorspelt al dat de jonge vrouw zich door niemand laat tegenhouden. Niet door jeugdzorg. Niet door de school die haar ontslaat als lerares lichamelijke opvoeding. En niet door haar man Gastón die haar voortdurend de schuld geeft van het ontsporen van hun zontje Polo.

Gastón is choreograaf van het gezelschap waarmee Ema werkt aan hoogdravende moderne dansvoorstellingen. Maar als het even kan, is ze op straat te vinden met haar eigen clubje danseressen, tegelijk haar heimelijke liefdespartners en de medeplichtigen in haar plan om Polo weer terug te krijgen.

Even lijkt het erop dat regisseur Pablo Larraín vervalt in het benedelijke filmcliché van de boosaardige lesbienne, waar met name Hollywood berucht om is (Sharon Stone in *Basic Instinct*, bijvoorbeeld). Alleen is Ema niet uit op chaos. Haar plan om orde op zaken te stellen is vooral gebaseerd op liefde, anders dan de heersende orde, die haar voortdurend uit wil sluiten. En dat maakt haar een unieke heldin.

Na diverse films over het dictatoriale verleden van zijn thuisland Chili richt Larraín zich met Ema duidelijk op de jonge generatie, met overweldigende beelden vol felgekleurd licht en een soundtrack met dominante elektronische beats. Deze generatie wil vooruit, zonder om te kijken, maar ontkomt niet aan de pijnlijke geschiedenis, waarin de conservatieve gezinsmoraal zo misbruikt is om mensen de wil op te leggen.

MARINUS DE RUITER

Ema, met: Mariana Di Girólamo, Gael García Bernal. Regie: Pablo Larraín. Soundtrack: Nicolas Jaar. Vanaf 19 maart in de bioscoop.

Een gids voor Parijs die er echt toe doet

Het echtpaar Kees en Chrisje Brants, keurige geleerden, vond dat er aan de duizenden gidsen voor Parijs eentje ontbrak: de hunne. Terecht. Met enthousiasme en het groots mogelijke plezier wijzen ze in deze ‘cultuurhistorische ontdekkingsreis’ op saillante plekken in deze stad en ze doen geen vergeefse moeite de wellicht wat minder geïnteresseerde jeugd op te trommelen. ‘Het verdient aanbeveling een behoorlijke kaart van Parijs te hebben waarop de straten duidelijk zijn gemarkeerd,’ schrijven ze in hun inleiding. Het is bijna vertederend in een tijd dat vrijwel iedereen een digitaal hulpeje op zak heeft.

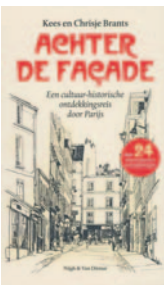
Ruim zeshonderd pagina’s telt *Achter de façade* en op pagina 28 zitten we al midden in de geschiedenis van de prostitutie, en zo weten we nu dat Rue du Petit-musc heel erg lang de Rue Pute-y-myse heette, de Luie Snolstraat. Even verderop krijgen we een menukaart met de kosten van diverse seksuele geneugten en belanden we in de wereld van de *grandes horizontales*, de dames die de top in hun vak bereikt hebben.

Maar laten we geen verkeerde indruk wekken, cultuurhistorie gaat verder dan de aardse lusten: op-roerkraaiers, presidenten, kunstenaars, chansonniers, we komen ze allemaal tegen bij de veertien thematische wandelingen van het duo.

Van Anne Scheepmaker – of was het Hugh Jans? – leerden we hoe we een kookboek moeten beoordelen. Je kijkt naar recepten die je kent, en als je daarbij denkt, ‘hé, dat is nog lekkerder dan ik het maak’, dan heb je een goed boek in handen. Geldt vast ook voor reisgidsen. Die rare onduidelijke spoorlijnresten bij het park Buttes Chaumont, wat zit daarachter? We komen het te weten. Dat wonderlijke, aantrekkelijke Île de la Grande Jatte – er wordt op gewezen. Prima boek.

Een schrijver van een gidsje van Parijs vertelde ooit hoe hij vertrekkende treinen naar Parijs bekeek. “Als in iedere Thalys één passagier zit die mijn boek bij zich heeft, verkoop ik er bijna vierduizend per jaar.” Het is de Brantsen gegund.

PAUL ARNOLDUSSEN

Kees en Chrisje Brants: *Achter de façade*. Een cultuur-historische ontdekkingsreis door Parijs. Nijgh & Van Ditmar, € 32,50

Loslopen

Eerst dachten wij dat het wel losliep met die kwaal, vandaar de grappen en vooral over Chinezen en dat ook bier uit Mexico verdacht zou wezen, dus werd er heel wat afgelachen, niet normaal!

Vervolgens waren vragen ook niet van de lucht-wegziektes (ja, wij bléven leuke grappen maken), begonnen persvoorlichters overwerkt te raken en raakten dokters zélf ook al niet uitgezucht,

waar menige patiënt dan weer door werd verrast... Inmiddels loopt ook hier gewoon van alles vast.

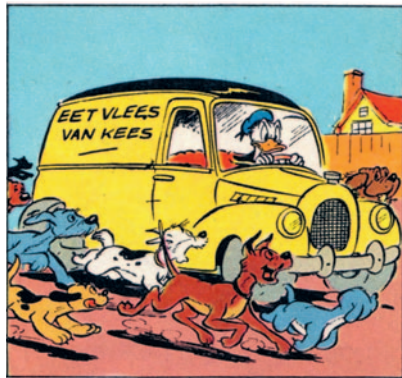
Lieverluidanmoeheid

Ergens in de nabijheid van Duckstad was, en is misschien nog wel, het restaurant van Piet. Ik heb nooit bij Piet gegeten en ken zijn eetgelegenheden alleen van de borden langs de weg die in 1964 werd belopen door Goofy, Pluto, en Puk en Max, de neefjes van Mickey Mouse. Ongeveer vijf kilometer buiten ‘de stad’ passeren onze helden een reclamebord met de tekst: *Eet bij Piet/ En je geniet*. Goofy wil daar liefst zo snel mogelijk heen, maar Puk en Max volgen liever een bord dat met een pijl naar links de weg wijst naar een ‘Indianenkamp recht door’. Het indianenkamp is veel verder lopen dan het eethuis van Piet en daarom verdenken Puk en Max Goofy van ‘lieverluidanmoeheid’.

Naar de mening van Pluto wordt in dit stripverhaal niet gevraagd. Dat is jammer, want uit een verhaal in 1958 weten we dat Pluto wel degelijk gevoelig is voor berijmde teksten. Aanvankelijk vreet hij elke krant op die bij de buurman van Mickey op het gazon ligt, maar uiteindelijk maakt hij zich zeer milieuvriendelijk door dergelijk ‘zwerfafval’ naar een papierbak te brengen met het opschrift *Laat hier/ Uw schillen en papier*.

Met betrekking tot soortgenoten van Pluto moet hier zeker nog een strip worden vermeld (uit 1970)

waarin Donald Duck een baantje als hondenvanger heeft. Hij vangt echter geen hond en wordt ontslagen. Via het Duckstadse arbeidsbureau krijgt hij een nieuwe functie. Bij een slager. Op de bestelwagen staat de tekst: *Eet vlees/ van Kees*.

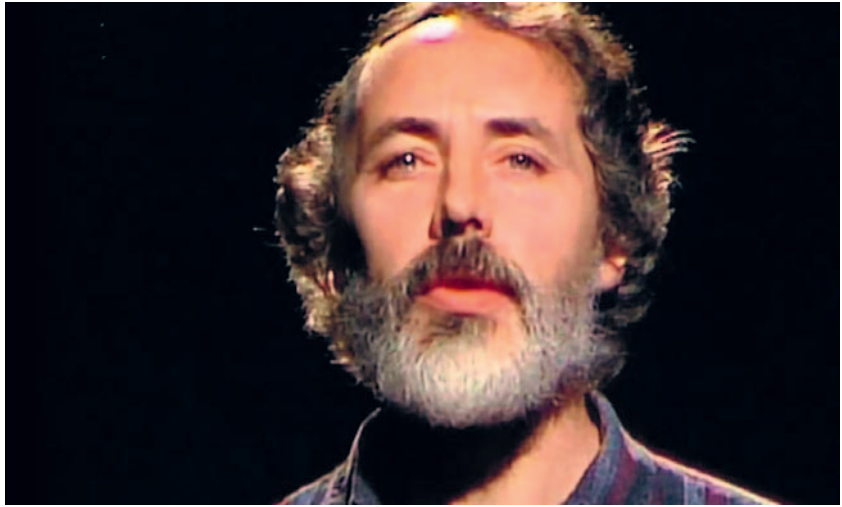
Voordat Donald een succesvolle reclamerijmer werd (zie *Argus* 72) had hij al ervaring met middenstandsrijm als zzp’er. In 1960 vond hij zichzelf opnieuw uit als ‘meesterglazenmaker’, ongeacht of het over een kapotte ruit of een gebarsten vissenkomp ging. Op zijn bedrijfswagen staat de slogan: *Glas of ruit stuk?/ Bel Donald Duck*.

Het beste rijm uit Duckstad en omgeving is echter van de hand van Goofy. Mantelzorg avant la lettre. Liever moe dan lui.

ED SCHILDERS

Eén hit en één rel

Hugo Raspoet

BEELD BRT

De wat moeilijk te omschrijven categorie met de lijzige naam luisterliedjes kwam begin jaren zestig van de grond met Jaap Fischer, de cynische vertegenwoordiger van het genre, de wat fellere Hans van Deventer en de melodramatische Gerard Cox. Een iets andere dan we nu kennen: *Als ik zeg dat ik verdrietig ben/ Dan bedoel ik dat ik de vogels en de bloemen niet meer ken/ Ik zie alleen maar dode blaren in het zwarte water van een ven/ Dat bedoel ik als ik zeg, dat ik verdrietig ben*.

Vlaanderen had z’n eigen grondleggers: Zjef Vanuytsel, Miel Cools, Kor Van der Goten, Wannes Van de Velde, Willem Vermandere en de curieuze Hugo Raspoet (1940-2018). Het Vlaamse televisieprogramma *Terugblik* vatte diens carrière in 1987 bondig samen: ‘Tien jaar zingen, dertig liedjes, één hit en één rel.’

Ontdekt door zijn buurman, die producent was bij de RTB, de Waalse televisie en hem door het raam had horen zingen. Hij kocht een gitaar. Waarom? “Ja waarom, waarom koop je een brommer?” Hij ging de zalen in, hoewel hij zijn hele carrière verging van plankenkoorts, en met trillende vingers gitaar speelde – “en ik speelde al niet zo goed.” Zijn enige hit werd *Helena* uit 1970, in Vlaanderen nu een evergreen. Rocco Granata bracht in 2006 een Italiaanse versie uit en vijf jaar geleden had de covergroep Mamma’s Jasje er weer succes mee.

Ik speelde in die korte tijd/ Dat we tezamen waren/ M’n laatste wilde haren/ En al m’n goeie vrienden kwijt. Dat is niet beroerd. Die rel dateerde van een jaar eerder, Raspoet kwam met *Evviva Il Papa*, een reactie op de encycliciek waarin Paulus VI het zijne zei over het huwelijk en de pil. De BRT-directie verbood een uitzending met het lied, Raspoet werd door de politie van het toneel gehaald toen

hij het in Borgerhout wilde zingen.

Ernst van Altena, samensteller van VPRO-programma *Blikopener*, was er als de kippen bij om Raspoet naar het liberale Hilversum te halen. Maar wat bleek: de zanger moest een strofe schrappen: *En dat hij Hitler liet betijen/ toen die de joden heeft vermoord/ dat kan ik misschien nog begrijpen./ de joden hadden z’n God vermoord*.

Het verregaande sarcasme mocht niet – het is nog, en misschien wel meer dan toen, onaanvaardbaar – maar het had natuurlijk iets navrants: een lied dat vanwege censuur in België werd gepresenteerd, werd hier om een andere reden gecensureerd. Raspoet ging impulsief akkoord – op televisie in het buitenland, wat een kans – en had daar later spijt van.

Schrijven is een zoektocht, boven de dertig weet je wel wat je kunt

Al het optreden ging hem tegenstaan. Zijn publiek werd almaar jonger en was meer geïnteresseerd in een handtekening van hem dan in zijn nieuwe nummers of in zijn teksten. De jongelui wilden vooral nog eens *Helena* horen. Zo boeiend was dat liedje helemaal niet, het anti-aanpassingslied *De Lijkstoet*, waar nauwelijks belangstelling voor was, vond hij zelf veel beter. Schrijven hoefde ook niet meer. Dat is een zoektocht, en boven de dertig weet je wel ongeveer wat je kunt en wat niet.

In 1973 was hij uitgezocht. Maar zijn naam zou nog vaak op het scherm verschijnen: hij werd vertaler/ondertitelaar bij de BRT.

PAUL ARNOLDUSSEN

Beethoven gooide met eieren

Heeft de pianist Lang Lang zich wat op de mouw laten spelden? In een interview vertelde hij dat hij in 1994 meedeed aan een internationale wedstrijd voor jonge pianisten. Hij was toen twaalf jaar en werd ondergebracht bij een ouder echtpaar in het Duitse Ettlingen dat elke ochtend bij het ontbijt een grammofoonplaat met de *Zesde Symfonie* van Beethoven opzette en worstjes serveerde omdat Beethoven daar zo van hield. Lang Lang won de wedstrijd.

Kloppen die worstjes wel? Beethoven werd 250 jaar geleden op 16 december geboren, maar we mogen al beginnen met het genieten van Het Beethoven Jaar. Er is van alles over de eetvoorkeuren van Ludwig van Beethoven te vinden, maar die Lang Langworstjes ben ik niet tegengekomen. Beethoven maakte boodschappenlijstjes voor zijn huishoudster en was kennelijk dol op eieren. Als er maar één ei van de hem voorgezette tien niet deugde en raar rook, wierp hij het ei tegen de muur of naar zijn huishoudster. Op gevonden lijstjes staan bij-

voorbeeld kalfs- en rundvlees, eend en kip vermeld. In juli 1823 at Beethoven rijstsoep zonder vlees, doperwt en met ham en de bout van een onbekend beest. Een lievelingssoep van Beethoven was *Brotsuppe*, gemaakt van bouillon waaraan ui, peterselie, bieslook en roggebrood werd toegevoegd.

Ook maakte de huishoudster een soep van twaalf eieren en *Rindsuppe mit Leberknödel*. Beethoven hield van de *gutbürgerliche Küche*, van *Wiener-schnitzel und Kartoffelsalat*, *Frittaten Nudelsuppe*, *Kalbsbraten*, *Maccaroni Parmezan*, *Spinat mit Carbonnaden* en het nagerecht *Eiercreme aus Rotweinpunsch* met *Vanille Kipferl* (halvemaanvormige koekjes van amandelmeel bestrooid met vanillesuiker). Hij dronk graag Oostenrijke wijn. Ik kwam een gedeceerde uitspraak van Beethoven tegen: “Alleen een mens met een rein hart kan een goede soep maken.”

Het recept voor een lievelingssoep van de componist: *Frittaten-*

Frittatensuppe

suppe. In Oostenrijk is men dol op kapotgemaakte pannenkoeken. Denk aan Kaiserschmarrn, een zoet gerecht, en aan deze soep, gemaakt met zelf getrokken bouillon waarin stukjes pannenkoek worden gedaan. Die saaie pannenkoek pimpte ik op door er verse tuinkruiden en mierikswortel aan toe te voegen. Voor de soep gebruikte ik een pot runderfond. Die kan eventueel met water worden aangelengd.

60 g bloem
2 eieren
1 dl melk
scheutje mineraalwater met prik

2 eetl. fijngehakte tuinkruiden (peterselie, bieslook, lavas, salie)
2 theel. geraspte mierikswortel (uit een potje)
1 of 2 potten fond (à 380 ml)

Roer bloem, eieren, melk en mineraalwater door elkaar. Laat dit beslag even rusten. Schep de mierikswortel erdoorheen. Bak er pannenkoeken van in boter of spekvet. Rol de pannenkoeken op en snijd in reepjes. Schep de hete bouillon in diepe borden. Leg de reepjes pannenkoek in de bouillon.

ANNE SCHEEPMAKER

Snackplek (6) Fong Food, Bijlmerplein, Amsterdam-Zuidoost.

Magnolia’s

We gingen naar Parijs om de brug te zien. Het was eind september, 1985. De brug, de Pont Neuf, was ingepakt, door Christo en Jeanne-Claude. Sinds *Running Fence* uit 1976 hield ik hun activiteiten in de gaten, maar dit was de eerste keer dat we probleemloos konden gaan kijken. Het was het begin van de middag toen we ons hotel verlieten en ons in de richting van de Seine begaven.

KLEIN GELUK

Het was mooi herfstweer, maar bewolkt. Ik herinner me hoe vol verwachting ik was en hoe mij opwindende steeg naarmate de Seine dichterbij kwam. Op het moment dat ik de brug zag, maakte mijn hart het spreekwoordelijke sprongetje, zo onverwacht, zo mooi, in zijn zijdeachtige, bijna grijze verpakking. Een brug, maar tegelijkertijd ook niet. Een verpakte brug misschien? En op dat moment gebeurde het. De wolken scheurden open, de zon brak door en

in een ondeelbaar ogenblik veranderde de ingepakte brug van kleur en werd hij van goud, goudglanzend goud. Ik wist niet wat ik zag, maar ik wist wel dat wat ik zag het mooiste was dat ik ooit gezien had, mooier nog dan de schaduw van een van Marcel Duchamps fietswielen op een witte muur, mooier zelfs dan Yves Kleins blauwste monochroom. Het enige waarmee ik het spektakel van de brug kan vergelijken, is het jaarlijks terugkerende festijn van de bloeiende magnolia’s, waarvan de bloemen in de afgelopen weken langzaam uit hun voorhuid zijn gezwollen. Het hele jaar door onzichtbaar zijn ze plotseling overal: op Sloterdijk, in de binnentuin tussen Roelof Hart en Gerard Terborg, in de Prinses Marijkestraat, in de Holbeinstraat en de Velasquezstraat, in de Hobbemastraat naast Indonesisch restaurant Sama Sebo, in de Jacob Marisstraat, de Diepenbroekstraat, overal. Het waas van hun kleur lijkt over de hele stad te hangen, heel even, want morgen is het voorbij.

GUUS LUIJTERS